

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ГОД 1988

ВИЛЬНИУС «МОКСЛАС» 1989

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR—BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1988

VILNIUS

1989

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1988

VILNIUS

1989

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1988 metai

VILNIUS „MOKSLAS“ 1989

MBBK 9(TL)

Li237

Redakcinė kolegija:

Vytautas MERKYS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Vida KNIURAITĖ, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDONAITĖ (sekretorė), Tamara TARSILOVA, Adolfas TAUTAVICIUS, Irena VALIKONYTĖ, Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
232600 Vilnius, Kosciuškos 30

Išleista pagal LTSR MA Istorijos instituto užsakymą

L 0503020908—239 Z—89
M 854(08)—89

© LTSR MA Istorijos institutas, 1989

RECENZIJOS, APŽVALGOS, ANOTACIJOS

Lietuvos architektūros istorija. T. 1: Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio. V.: Mokslas, 1987. 383 p. 20 000 egz.

Architektūros palikimu besidominti visuomenė (o pastaruoju metu jos sparčiai daugėja) ne be pagrindo nudžiugo 1987 m. pasirodžius Lietuvos architektūros istorijos pirmam tomui. Tai pirmoji knyga iš planuojamo keturių tomų veikalo, kuriame ketinama pirmą kartą duoti vientisą Lietuvos architektūros raidos vaizdą.

Pirmas veikalo tomas apima laikotarpį nuo pirmykštės bendruomeninės santvarkos iki XVII a. vidurio. Taigi knygoje apibūdinta trys mūsų architektūros raidos tarpsniai: ikigotikinis periodas, gotika ir renesansas. Aptariamas ankstyviausias architektūros raidos tarpsnis dar suskirstytas į pirmykštės bendruomenės laikotarpio stacinius, feodalinės Lietuvos valstybės kūrimosi ir kovų dėl savarankiškumo architektūrą. Be architektūros, knygoje gana daug dėmesio skirta ir svarbiausiems Lietuvos urbanistikos klausimams nušviesti. Aptariamos sąlygos, skatinusios spartų miestų kūrimąsi XV a. pirmojoje pusėje. Parodoma prekybos augimo, miestų savivaldos teisių plitimo ir kitų veiksnių reikšmė prie sausumos ir vandens kelių buvusiems miestams augti. Nušviečiama, kaip gyvenvietės, kuriose vyravo padrikas ir linijinis užstatymas, laipsniškai keitėsi įgaudamos sudėtingesnį ir naujas sąlygas geriau atitinkantį užstatymo planą.

Planingas miestų formavimas, t. y. daugiau ar mažiau nusistovėjusios urbanistinės sistemos naudojimas, Vakarų ir Vidurio Europoje buvo paplitęs jau nuo XIII a. vidurio. Lietuvoje „iki XVI a. vidurio miestų ir miestelių plano formos klostėsi savaimingai“.

Nemažas knygos privalumas tas, kad, aprašant gyvenviečių kūrimąsi, augimą, gatvių tinklo susidarymą, taip pat liečiant kitus jų raidos bruožus bei ypatumus, siejama su miestų bei miestelių reikšmės krašto ūkyje kitimu, didesne ar mažesne amatininkų koncentracija, prekybos keliais, turgų steigimusi, savivaldos teisių gavimu.

Svarbiausiems Lietuvos urbanistikos klausimams nušviesti miestai ir miesteliai sugrupuoti pagal planinę struktūrą: stačiakampio, radialinio, linijinio ir mišraus plano. Toks skirstymas turi argumentuotą pagrindą. Kartu, aptariant atskiras grupes, parodoma, kas

sąlygojo vienos ar kitos planinės struktūros susidarymą bei, miestams plečiantis, jų kitimą, plėtimosi kryptis ir tai lėmusias priežastis.

Darbe argumentuotai apibūdinti Lietuvos miestų savitumai, sąlygoję vietinių kūrybos tradicijų plitimą. Didžiųjų mūsų krašto miestų savitumai iš dalies siejami ir su įvairių tautybių bei religijų gyventojų susitelkimu atskirose miestų dalyse. Kartu parodoma, kaip Vakarų Europos pavyzdžio miestų savivalda ir su ja susijusi rotušių bei kitų pastatų statyba veikė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdžioje buvusių rusų žemių miestų planinę struktūrą. Teigiama yra tai, kad knygoje paliečiami ir kiti kaimyninių tautų architektūros sąveikos klausimai.

Gana plačiai nušviesta miestų, pagal plano struktūrą priklausančių tam tikrai grupei, raida. Atskleidžiant miestų bei miestelių kūrimąsi ir augimą, aptariamas tiek jų plano susidarymas, vyraujančių pastatų vaidmuo, apžvelgiamas užstatymo pobūdis, tiek bendra tūrinė ir erdvinė kompozicija bei jos kitimas ir tai lėmę veiksniai.

Visa tai daugeliu aspektų yra glaudžiai susiję su atskirų pastatų, jų grupių bei ištisu ansamblių išplanavimu, architektūrine išraiška, o tai priklauso „grynosios“ architektūros sferai.

Svarbiausią knygos dalį ir sudaro architektūros nagrinėjimas. Jis pradedamas akmens amžiaus būstų — seniausių Lietuvos statinių — apibūdinimu, kartu duodamas rekonstruoto Šamantonių būsto vaizdas. Taip pat apžvelgiami žalvario amžiaus pilkapiai, pirmieji piliakalniai su pylimais, perkasais bei aptvaromis ir piliakalnių papėdėse išsidėsčiusiomis žemdirbių gyvenvietėmis, kurios skirstomos į statytas bei griežtesnės tvarkos ir tarpusavio ryšio bei linijinio plano gyvenvietes su trobesiais palei kelią. Gana išsamiai aptartos medinės pilyės, jų aptvaros, pylimai bei kiti gynybiniai įrenginiai, žvalgybai ir gynybai svarbūs mediniai bokštai, taip pat pilyse stovėję namai ir ūkiniai trobesiai, jų konstrukcijos bei statybos technika. Tiesa, tai padaryta remiantis archeologų tyrinėjimais, ir veikalo autoriai naujai nenušviečia šių klausimų. Tačiau jų aptarimas kartu su ikonografinė medžiaga yra svarbus, nes padeda suvokti toliau analizuojamų ankstyvojo laikotarpio mūrinių fortifikacinių įrenginių sistemą bei konstrukcijas, aptvarinių pilių bokštų išdėstymą, parodo vėlesnių gyvenviečių planinės struktūros ištakas.

Išsamiai apibūdinama mūro statybos pradžia mūsų krašte, mūro spartesnio plitimo gynybiniuose pastatuose, palyginti su kitos paskirties pastatais, priežastys; nušviečiami su naujomis medžiagomis, statybos technika bei konstrukcijomis susiję klausimai: lietuviško formato plytų atsiradimas, kiautinio mūro bei baltiško plytų rišimo naudojimas ir kt. Parodoma, kaip ankstyvojo laikotarpio (XIII a.—XIV a. pirmoji pusė) pilių architektūrą veikė vietinės statybos tradicijos, kodėl to meto pilių architektūra neįgavo aiškių romaninio ar gotikos stilių požymių, išlaikė specifinius vietinius bruožus. Gana plačiai apibūdinamos aptvarinės pilyės su jų konstrukcijomis, funkciniais įrenginiais, dekoratyviniais elementais.

Paliečiamos ir pilietinės mūro architektūros ištakos: apibūdinamas XIV a. rezidencinio tipo su kai kuriais romaninio stiliaus bruožais namas, kurį 1387 m. vasario 17 d. privilegija Lietuvos valdovas Jogaila dovanojo pirmajam Vilniaus vyskupui ir kuris laikomas seniausiu Lietuvos pilietinės mūro architektūros pavyzdžiu. Beje, pastaruoju metu rasti šio namo inventoriai, nors ir daug vėlesnio laikotarpio, gerokai papildė mūsų žinias apie šį įdomų ir vertingą pastatą.

Pradedant nagrinėti Lietuvos gotikos architektūrą, skaitytojas supažindinamas su šio stiliaus kilimu Vakarų, Pietų ir Siaurės Europoje, parodoma, kaip keitėsi jo formos, elementai, taip pat konstrukcijos bei esminiai kompozicijos principai. Trumpai aptariamas renesanso poveikis gotikos architektūrai — pusapskričių arkų ir arkatūrų, puošnių tinklinių bei krištolinių skliautų atsiradimas. Nušviečiamas skirtingų medžiagų naudojimas ir jo poveikis konstrukcijoms, architektūros formoms, puošybos elementams; tai siejama su visuomenės estetiniais poreikiais, statybos tradicijomis, meistrų techniniu pasirengimu.

Supažindinama, kada ir kokiomis sąlygomis šis architektūros stilius pasiekė Lietuvą. Nagrinėjant gotikinę architektūrą ir liečiant konstrukcinę jos pusę, parodoma, kad nuo sienos atitraukti daugiakampių stulpų pavidalo kontraforsai, skirtingo piešinio ir nevienodos konstrukcijos vienos patalpos skliautai yra saviti Lietuvos gotikos reiškiniai. Glaustai dėstant bendrąsias ir specifines šio architektūros stiliaus ypatybes, kartu aptariami jo raidos mūsų krašte periodai, nesutapę su gotikos reiškimusi kitose šalyse.

Tuo pačiu keliu einama ir nagrinėjant renesanso epochos architektūrą. Tik įvadinė dalis yra platesnė, išsamiau apibūdintos sąlygos šiam stiliui Lietuvoje plisti, plačiau aptartos medžiagos ir konstrukcijos. Pateikti ir renesansinio plytų rišimo būdų grafiniai pavyzdžiai, ko pasigendama aptariant gotiką. Nuosekliai apžvelgiama tiek gotikos, tiek renesanso pilys ir kiti gynybiniai įrenginiai, įvairios paskirties visuomeniniai pastatai, rūmai bei miestiečių gyvenamieji namai. Aprašomi objektai labai apgalvotai atrinkti, o tai buvo galima padaryti tik atlikus didelį parengiamąjį darbą.

Kaip ir reikėjo tikėtis, apžvelgiant XIII—XIV a. bažnytinę architektūrą, daugiausia dėmesio sutelkta apibūdinti pastaraisiais metais po dabartinę Vilniaus Arkikatedra aptiktam kvadratiniam pastatui, kuris laikomas Mindaugo laikų katedra. Nužudžius valdovą 1263 m., kaip spėja tyrinėtojai, ji buvo paversta pagoniška šventykla, o Jogailai krikštijant Lietuvą ją nugriovus, pastatyta antroji katedra. Remiantis minėto pastato natūros tyrimais, to laikotarpio Gardino bei Naugarduko koplyčių planų struktūra, pastatų romaninėmis ir gotikinėmis formomis, paliečiama ir kaimyninių kraštų architektūros įtakos bei sąveikos problema.

Tiesa, keliuose knygos skyreliuose aptariama tik po vieną objektą, ir toks skirstymas gali atrodyti ydingas. Tačiau reikia turėti mintyje, kad šio veikalų objektų grupavimą iš dalies sąlygojo ir

tolesnių tomų struktūra; tokio tipo pastatai ten bus gausiau atstovaujami.

Siame tome aptariama bei giliau ar paviršutiniškiau analizuojama daug urbanistikos ir architektūros objektų. Urbanistikos klausimams nagrinėti miestai ir miesteliai suskirstyti pagal planinę struktūrą. Daug sudėtingesnis yra architektūros objektų grupavimas, sudarytas remiantis statybos medžiagomis, pastatų paskirtimi, planine struktūra, architektūriniu sprendimu, priklausomybe ir kitais veiksniais. Tuo grindžiama knygos sandara, skyrių ir smulkesnių skyrelių išdėstymas iš esmės išlaiko chronologinį architektūros raidos principą.

Kiekviename šios srities veikale, tuo labiau „Architektūros istorijoje“, svarbus vaidmuo priklauso iliustracijoms. Be esamos padėties fotonuotraukų, pastatų pjūvių bei planų, urbanistinių objektų plano schemų, yra nemaža istorinių vaizdų. Šią medžiagą dar papildė atskirų pastatų, ansamblių retrospektyviniai brėžiniai. Istorinio bei retrospektyvinio pobūdžio iliustracijos, turėdamos nemažą mokslinę bei pažintinę vertę, kartu praturtina leidinį. Ir reikia pasakyti, kad visos parinktos labai kruopščiai ir apgalvotai, vengta veiklą apkrauti architektūros fragmentais bei detalėmis.

Rezumė rusų ir anglų kalba, taip pat šiomis kalbomis pridėtas iliustracijų sąrašas leidžia nors iš dalies susipažinti su ankstyviausiu mūsų architektūros tarpsniu ir kitų respublikų bei užsienio šalių mūsų architektūros palikimu besidominčiai visuomenei. Taip pat pridėtas šaltinių, literatūros ir paaiškinimų sąrašas. Atkreiptinas dėmesys, kad nemaža paaiškinimų dalis yra ne tik gana plati, bet ir turi nemažą informacijos krūvį. Juose papildomai pateikta daug vertingų duomenų, glaudžiai susijusių su knygoje dėstomais dalykais. Dalies informacijos nukėlimas į išnašas-paaiškinimus padėjo pagrindinį knygos tekstą padaryti kompaktiškesnį, neprarasti nors ir antraeilių, bet reikalingų faktų.

Leidinį rengė daug autorių. Tai leido išsamiau nušviesti atskirus architektūros bei statybos istorijos klausimus, aptarti kai kurių pastatų, ansamblių raidą, visapusiškiau panaudoti naujausių tyrimų duomenis. Antra vertus, autorių gausumas iš dalies sietinas su veikalo aprašomuoju pobūdžiu. Tačiau svarbiausia priežastis, dėl kurios vyrauja aprašomasis pobūdis, atrodo, daugiausia priklauso nuo parengiamųjų architektūros istorijos tyrimų, skirtų faktologinei medžiagai kaupti ir apibendrinti.

Stasys S a m a l a v i č i u s

**Edvardas Vidmantas. Katalikų bažnyčia ir nacionalinis klausimas Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje—XX a. pradžioje. V.: Moks-
las, 1987. 143 p. 1000 egz.**

Rašyta problema istoriografija nemaža. Monografijos autorius E. Vidmantas istoriografijos apžvalgoje kiek ignoravo ankstesnius autorius, tik trumpai paminėjo tyrinėtojų pavardes. Ta tema yra

pasirodęs R. Vėbros darbas, kurio išvadamis E. Vidmantas rėmėsi nedaug.

Monografijos autorius panaudojo nemaža naujų šaltinių. Tai archyvinė medžiaga, įvairių žmonių susirašinėjimai, ano meto leidiniai, atsiminimai, publicistika, straipsniai. Daugeliu atvejų darbe buvo apeliuojama į buržuazinius tyrinėtojus, daugiausia dvasininkus. Tai, matyt, turėjo įtakos gana vienpusiškam kai kurių klausimų vertinimui (pavyzdžiui, kalbant apie M. Valančiaus veiklą).

Recenzuojamos monografijos autorius kėlė sau tikslą atskleisti Lietuvos katalikų dvasininkijos požiūrį į lietuvių nacionalinį klausimą, kaip jis keitėsi atskirais istoriniais momentais, aptarti katalikų dvasininkijos dalyvavimą lietuvių nacionaliniame judėjime, taip pat jos santykius su pasaulietine inteligentija bei caro valdžia. Daug dėmesio skirta išryškinti katalikų dvasininkijos pozicijų kitimui ir jos prisitaikymui prie naujų visuomeninio gyvenimo sąlygų XIX a. antrojoje pusėje—XX a. pradžioje.

Trumpai aptarsime monografijos turinį. Autorius laikėsi nuomonės, jog katalikų dvasininkijos dalyvavimą nacionaliniame judėjime lėmė ne tiek carizmo socialinė-ekonominė, teisinė ir kultūrinė politika lietuvių tautos atžvilgiu, kiek carinės administracijos represiniai metodai, taip pat iškilusios pasaulietinės lietuvių nacionalinės inteligentijos veikla. E. Vidmantas neigia klerikalinių ideologų tvirtinimus, kad katalikų bažnyčia gynė lietuvių tautos nacionalinius interesus. Laikosi nuomonės, jog katalikų bažnyčios kosmopolitinės tendencijos slopino kai kurių tautų siekimus spręsti nacionalinį klausimą.

Monografijoje išryškinta tai, jog XIX a. antrojoje pusėje didesnė Lietuvos dvasininkijos dalis, vadovaudamasi klerikaline ideologija, palaikė krašto lenkinimą, stojo prieš lietuvių nacionalinį atgimimą, nepritarė kapitalistiniam Lietuvos vystymuisi, kaip pagrindui nacionalinio judėjimo, griovusio unijines Lietuvos—Lenkijos idėjas.

XIX a. pabaigoje, plečiantis lietuvių nacionaliniam judėjimui, dalis valstiečių kilmės dvasininkijos, norėdama išlaikyti tikinčiuosius katalikų bažnyčios įtakoje, įsitraukė į nacionalinį judėjimą. Tačiau nacionalinė dvasininkija pasirinko pasyvią kovą: įsijungė į nacionalinę kultūrinę veiklą, išlikdama lojali patvaldystei. Taip lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjime susiformavo klerikalinė kryptis. Nacionalinės klerikalinės dvasininkijos veikla turėjo įtakos lietuvių nacijai konsoliduotis, tačiau buvo ribota. Norėdama sustiprinti katalikybę krašte, nacionalinė dvasininkija kėlė kai kuriuos kalbos, spaudos, bažnyčios klausimus.

XX a. pradžioje, kylant revoliuciniam judėjimui, patvaldystė buvo priversta atsisakyti represinių metodų prieš katalikų bažnyčią, o dvasininkijai suteikti prioritetą visuomeninėje kultūrinėje veikloje. Dvasininkija pasiekė savo tikslus.

Beveik iki pat 1905—1907 metų revoliucijos didesnė katalikų dvasininkijos dalis buvo nepalanki lietuvių nacionaliniam judėjimui, kurio svarbiausias tikslas buvo panaikinti nacionalinę prie-

spaudą ir patvaldystę. Tad demokratinėi inteligentijai teko kovoti dviem frontais: su patvaldyste ir reakcine katalikų dvasininkija, kuri atsisakė politinės kovos ir kovos už tautos suverenitetą. Tai stiprino demokratinės inteligentijos ir katalikų dvasininkijos prieštaravimus. Belieka pridurti, kad per 1905—1907 metų revoliuciją dvasininkija atvirai gynė patvaldystę.

Vertingiausia monografijos dalis — skyrius apie katalikų bažnyčios poziciją tautiniu klausimu nacionalinio atgimimo laikotarpiu. Autorius nemaža dėmesio skiria M. Valančiaus veiklai, kad per jį, kaip bažnyčios pareigūną, išsakytų katalikų bažnyčios poziciją nacionaliniu klausimu. Tačiau kyla abejonių, ar toks problemos sprendimas pakankamas, turint omeny savitą, prieštaringą ir istoriografijoje susiklosčiusią labai įvairią nuomonę apie M. Valančiaus to meto veiklą.

Pradžioje autorius akcentuoja M. Valančiaus nepalankumą lietuvių nacionaliniam atgimimui. Kiek mažiau dėmesio skiria argumentuotai paaiškininti tokią Žemaičių vyskupo poziciją. Pagaliau esme jis daugiau laiko jo asmenį nei to meto istorines aplinkybes. Be to, pats E. Vidmantas įspėja skaitytojus, kad jo samprotavimai — daugiau kritinės prielaidos nei argumentai.

Atskleisdamas M. Valančiaus veiklos prieštaringumą, autorius pabrėžia Žemaičių vyskupo suartėjimą su prolenkiškais sluoksniais ir Vatikanu lietuvių nacionalinio atgimimo laikotarpiu. Ir čia pat (p. 17) pažymi, kad M. Valančius suaktyvino kultūrinę veiklą. Nepateikęs jokių argumentų ir nepaaiškinęs, pristato tai kaip paradoksalų dalyką. Šitoks klausimo kėlimas bei aiškinimas tokia darbe nepakankamas.

Reikėtų įvertinti knygos autoriaus pastangas kuo išsamiau pateikti medžiagą apie M. Valančiaus prolenkiškas pažiūras. Taip rūpestingai surinkti duomenys apie M. Valančiaus pažiūrą į lietuvių kalbą, kaip pamokslų kalbą (p. 19), ir greta (p. 20) pabrėžiama, kad dvasininkija nerodė iniciatyvos puoselėti lietuvių kalbą.

E. Vidmantas atskleidė M. Valančiaus požiūrį į 1863 metų sukilimą ir nurodė, kad jį vertino vadovaudamasis artimo jam dvasininko A. Kašarauskio nuomone (p. 28). Remdamasis kita medžiaga, autorius kalba apie vyskupo lojalumą sukilimo atžvilgiu (p. 29). Paskui autorius pateikia dar vieną nuomonę: M. Valančius sukilimą laikė nenaudingą, silpninusių valdžios pasitikėjimą katalikų dvasininkija (p. 30). Galiausiai daroma išvada, jog nusakyti tikrą M. Valančiaus požiūrį į 1863 metų sukilimą nėra patikimų faktų. E. Vidmantas iškelia dar vieną, jo manymu, neišskų klausimą, kodėl, vietos caro administracijai pareiškus nepasitikėjimą vyskupu M. Valančiumi, vyriausybė jo nelietė (p. 33).

Autorius pastebi, kad tik prasidėjus asimiliacinei patvaldystės politikai, po sukilimo, pablogėjo M. Valančiaus ir vietos valdžios santykiai. Atviras brutalus to meto generalgubernatoriaus K. Kaufmano kišimasis į katalikų bažnyčios reikalus, apskritai valdžios nesiskaitymas su katalikų bažnyčia paskatino M. Valančių net priešintis vietos caro administracijai (p. 35). Pirmas oficialus pasi-

priešinimo žingsnis, manoma, buvo M. Valančiaus atsisakymas cenzūroti lietuviškas knygas rusiškėmis raidėmis. Kartu jis slapta pradėjo organizuoti nelegalių religinių knygų lotynišku šriftu platinimą iš Rytų Prūsijos.

Knygoje šiek tiek plačiau analizuojamos M. Valančiaus politinės brošiūros. Pažymėtos tokios jų svarbiausios tendencijos: katalikų bažnyčios gynimas nuo persekiojimo ir vertimo stačiatikiams, katalikų priešinimasis caro valdžios vykdomiems bažnyčios persekiojimams Lietuvoje. Kalbama ir apie brošiūrų parašymo tikslą — psichologiškai paveikti valstiečius, kad nebijotų priešintis vertimui stačiatikiams, propaguoti tik taikius kovos būdus (p. 38). Autorius pateikia išsamesnę, negu buvo iki šiol, kai kurių politinių brošiūrų aiškinimo savą interpretaciją.

Reikšminga E. Vidmanto mintis, kad M. Valančiui XIX a. antrosios pusės pradžioje priklauso lietuviybės ir katalikybės sąvokų sujungimo prioritetas. Taip pat pažymima, jog, aktyviau įsijungusi į lietuvių nacionalinį judėjimą, katalikų dvasininkija sąmoningai kūrė šių dviejų sąvokų vienovės koncepciją (p. 38). Gaila, kad tai nepaillustruota faktais ir gilesniais autoriaus samprotavimais.

Ne visai norėtume sutikti su E. Vidmanto mintimi, kad XIX a. 7-ajame dešimtmetyje, nacionalinio atgimimo laikotarpiu, kai pasaulietinė inteligentija buvo išblaškyta, represuota, konfesinė inteligentija atliko **tam tikrą vaidmenį** formuojant anticarines liaudies nuotaikas bei etnokonfesinę judėjimo kryptį (p. 40). Konfesinės inteligentijos įnašas aiškiai sumenkintas, tuo labiau kad istoriografijoje nusistovėjusi nuomonė, jog pirmuoju lietuvių nacionalinio judėjimo laikotarpiu vadovavo konfesinė inteligentija. Šio skyriaus išvada būtų: vos tik išryškėjusi konfesinė nacionalinio judėjimo kryptis pradėjo stabdyti lietuvių politinį judėjimą. Bet ji nepaaiškinta ir niekuo nepagrįsta.

Antrame skyriuje apie prolenkiškos orientacijos katalikų dvasininkijos priešinimąsi lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimui E. Vidmantas duoda nemaža medžiagos apie prolenkišką Žemaičių vyskupo M. Paliulionio, Kauno seminarijos inspektoriaus A. Baranausko veiklą, apie nacionalines pažiūras gynusių lietuvių klierikų persekiojimus Kauno, Seinų, Vilniaus seminarijose (p. 44). Taip pat pateikta statistikos apie Vilniaus vyskupijos parapijose sakomus lenkiškus ir lietuviškus pamokslus (p. 46).

Kalbėdamas apie A. Baranausko požiūrį į „Aušrą“, autorius itin kairuoliškai vertina V. Kapsuką ir, vadovaudamasis tokiu vertinimu, interpretuoja klausimą plačiau (p. 51). Skyriaus išvados (p. 53—55) neišryškina paties E. Vidmanto pozicijos. Pateikti buržuazinių autorių priešiško katalikų dvasininkijos nusistatymo pasaulietinės inteligentijos atžvilgiu vertinimai nesudaro vientisos klausimo koncepcijos. Be to, ir autoriui, atrodo, priimtinos K. Griniaus išvados skamba šiek tiek naiviai, neįtikinamai. Susidaro įspūdis, kad katalikų dvasininkija visai nesidomėjo nacionaliniu judėjimu ir nedalyvavo jame, o tik bijojo netekti įtakos valstiečiams, todėl sukilo prieš „Aušrą“. Šis darbas ignoruoja ankstesnius, mūsų nuomone,

objektyvesnius katalikų dvasininkijos dalyvavimo nacionaliniame judėjime vertinimus.

Analizuodamas lietuvių nacionalinės dvasininkijos formavimąsi ir jos tautinės veiklos pobūdį XIX a. antrojoje pusėje, autorius nuodugniau, nei buvo iki šiol, apibūdina nelegalių nacionalinių klierikų būrelių veiklą Kauno, Seinų kunigų seminarijose (p. 58). Pabrėžia, kad nacionalinės dvasininkijos klerikalinę ideologiją pirmieji propagavo „Aušroje“ bendradarbiavę kunigai. Toliau gal šiek tiek per daug E. Vidmantas išryškina neigiamą jų poveikį nacionaliniam judėjimui (p. 59). Jau pats bendradarbiavimas „Aušroje“ turėtų skatinti autorių palankiau vertinti dvasininkijos veiklą.

Į monografijos autoriaus pastangas konkrečiau kalbėti apie pirmo klerikalinio „Sviesos“ laikraščio leidimą reikėtų žiūrėti teigiamai. Tačiau „Apžvalga“ vertinama nenuosekliai, pateikta daug išblaškytos medžiagos, neturinčios aiškesnės koncepcijos.

Per daug kairuoliško vertinimo apžvalgininkų taktikos klausimais: pabrėžiama, kad „savo ekstremistine pozicija apžvalgininkai kompromitavo katalikų dvasininkiją, menkino jos įtaką visuomenei“ (p. 74). „Tėvynės sargą“ autorius pristato tolerantiškiau, pabrėždamas, jog tai buvo dvasininkijos buržuazėjimo produktas (p. 76).

Gana plačiai E. Vidmantas nagrinėja katalikų dvasininkijos požiūrį į kylantį darbininkų klasės revoliucinį judėjimą. Jis pabrėžia, kad sargiečiai beveik jokio skirtumo nematė tarp socialdemokratinio ir liberalinio nacionalinio judėjimų, todėl abu dažniausiai vertino nepalankiai. Samprotavimai, jog dvasininkija neretai visą socialdemokratų veiklą mėgino skirti liberaliajai inteligentijai, t. y. varpininkams, net „Ūkininką“ laikė socialistiniu (p. 78), kelia abejonių. Itin kategoriškas ir pastebėjimas, jog katalikų dvasininkijai jau net kelti socialines-ekonomines problemas atrodė pavojinga visuomenei, jog liberali keliamus klausimus gerinti žmonių ekonominę padėtį dvasininkija taip pat laikė socializmo propaganda (p. 78). O argi katalikų dvasininkija pati, nors ir neryžlingai, neišreiškė buržuazijos interesų, nekėlė ekonominių reikalavimų pirmuose savo laikraščiuose? Kuo tada pagrįsti autoriaus teiginiai apie katalikų dvasininkijos buržuazėjimą?

Ketvirtame skyriuje, kuris nušviečia katalikų dvasininkijos veiklą XX a. pradžioje, E. Vidmantas jau anksčiau tarybinėje lietuvių istoriografijoje nusistovėjusią poziciją iliustruoja platesne medžiaga. Akcentuotas P. Višinskio „Tėvynės sargo“ deklaracijos dėl atviro lojalumo carizmui nepalankus komentavimas (p. 85). Tuo paaiškinamas ir jau seniai aktualus tapęs kairiųjų varpininkų ir sargiečių galutinis bendradarbiavimo nacionaliniame judėjime nutraukimas, sargiečiams iš savo programos išmetus tautinio suverenumo reikalavimą — pagrindinį nacionalinio išsivadavimo judėjimo reikalavimą (p. 86).

E. Vidmantas visai pagrįstai atskleidžia prieš 1905—1907 metų revoliuciją pradėjusį kisti katalikų dvasininkijos požiūrį į liberaliąją buržuaziją. Jo manymu, įtakos tam turėjo visuomenėje susidaręs neigiamas požiūris į klerikalus. Tai jis argumentuoja, rem-

damasis J. Tumo nuomone. J. Tumas tuo metu rašė, jog nėra nieko klaidingesnio, kaip sargiečius vadinti „klerikalais“, „Tėvynės sargą“ — kunigų laikraščiu. Anot jo, „Tėvynės sargas“ esąs „visų pirma tautiškas laikraštis ir jau dėl to: ūkiškas, katalikiškas“. Kartu autorius atskleidžia laikraščio tikslus, kaip aiškiai klerikaličius (p. 87).

Monografijoje taip pat akcentuojama, jog net kunigai 1905 m. gruodžio mėn. Vilniaus seime turėjo balsuoti už kairiųjų pasiūlytą rezoliuciją, kurioje sakoma, kad patvaldystė — pikčiausias priešas, kad reikia priešintis senajai valdžiai, nemokėti mokesčių. E. Vidmantas aiškina, jog po Vilniaus seimo, pamatę, kokia susidarė padėtis, dvasininkai nutarė įsteigti krikščionių demokratų partiją, kuri imtųsi ne vien tikėjimo, bet ir politikos reikalų. Revoliucija liberaliąją buržuaziją suartino su klerikaline dvasininkija (p. 100).

E. Vidmantas toliau atskleidžia katalikų dvasininkijos reakcingumą buržuazinės-demokratinės revoliucijos metais, galbūt truputį prieštaraudamas anksčiau dėstyta medžiagai. Autoriaus prieštaravimą atspindi ir polemika su A. Gaigalaite, neva akcentuojančia dvasininkijos vieningumą jau kontrrevoliucinės reakcijos laikotarpiu, kai minėta autorė, matyt, turėjo omeny katalikų dvasininkiją revoliucijos brendimo ir kilimo laikotarpiu (p. 103). Apie šiek tiek skirtingą dvasininkų poziciją, jų laviravimą revoliucijos pradžioje autorius pateikia gana įdomios medžiagos (p. 89, 93).

E. Vidmantas monografijoje skiria tokias klerikalinės dvasininkijos veiklos kryptis revoliucijos atoslūgio laikotarpiu: a) skverbimasis į visuomenines organizacijas ir kūrimas savų klerikalinio pobūdžio darbininkų draugijų; b) dalyvavimas politinėje veikloje; c) lietuvių nacionalizmo propagavimas (p. 104).

Jis pabrėžia, kad dėl įtakos kooperacinei veiklai klerikalinė buržuazija varžėsi su liberalais, siekė krikščioniškų ūkinių organizacijų, kad jose nebūtų platinamos pažangios pasaulietinės idėjos (p. 104).

Apie klerikalinių darbininkų draugijų kūrimą pateikta medžiaga susijusi su K. Olšausko veiklos nušvietimu. Išryškintas jo persiorientavimas į lietuvybę, supratęs besikeičiantį politinį gyvenimą, ypač reakcinis klerikalinis veiklos pobūdis šv. Juozapo draugijose (p. 105): glaudus K. Olšausko, fabrikantų ir caro administracijos bendradarbiavimas, priimančią darbą tik patikimus darbininkus ir tuo silpninant revoliucinį darbininkų judėjimą (p. 106).

Rinkimų į II Valstybės Dėmą agitacinio darbo vietose avangardu autorius laiko katalikų dvasininkiją ir supažindina su jos darbo formomis (p. 109). Pateikdamas žinių apie rinkimų išdavus, kai Kauno ir Suvalkų gubernijose nebuvo išrinkta nė vieno atstovo dvarininko ar katalikų kunigo, autorius duoda ir pačių klerikalų vertinimą. Klerikalų nuomone, rinkimų į II Valstybės Dėmą pralaimėjimo priežastys tokios: 1) kunigai neįstengė gyventojams išaiškinti, kas yra socialistai ir ko jie siekia; 2) atgyvenusi prolenkiška dvasininkų politika atstūmė valstiečius; 3) Lietuvoje nebuvo katalikiškų pažiūrų pasaulietinės inteligentijos.

Paties autoriaus manymu, tokia pralaimėjimo priežasčių analizė paviršutiniška. Anot E. Vidmanto, jos autoriai nesuprato, kad revoliucija, realus gyvenimas atskleidė darbo žmonėms jų padėties priežastis, išugdė kritišką požiūrį į visuomenės reiškinius (p. 112).

Manytume, šio skyriaus išvada dėl Vilniaus krašto lietuvių ir lenkų nesutarimų gal kategoriška. Nors autorius pripažįsta, jog lietuvių kova dėl nacionalinių teisių buvo pagrįsta, tačiau, jo many- mu, klerikalinė ir liberalioji buržuazija, kurios politikos nepalaikė liaudis, dirbtinai išpūtė nacionalinį klausimą, organizuodama priemonės prieš lenkomaniją, kad taip pakeltų savo autoritetą (p. 115).

Išvadose E. Vidmantas (p. 115—117) toliau laikosi savo pozicijos ir, mūsų nuomone, gal per menkai vertina tai, jog vis dėlto katalikų dvasininkijos atstovai vadovavo pirmajam nacionalinio judėjimo etapui.

Kaip jau ne kartą buvo minėta, darbas turi nemaža privalumų. Autorius surinko labai daug naujos medžiagos, atskleidžiančios katalikų dvasininkijos veiklą XIX a. antroje pusėje—XX a. pradžioje, ją savitai ir įdomiai interpretavo. Reikšminga tai, kad E. Vidmantas daug dėmesio skyrė istorinėms asmenybėms. Ypač ryški M. Valančiaus asmenybė, atskleisti jos prieštaringumai įvairiais istoriniais momentais. Autorius sugebėjo įdomiai pateikti skaitytojui beveik visas žymesnes lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo asmenybes: nuo liberaliųjų dvasininkų iki reakcionierių. Darbas dėl to patrauklus ir naujas.

Rasa Leviškaitė

N. Kairiūkštytė. Klaipėdos pramonė ir darbininkai 1945—1960 metais. V.: Mokslas, 1987. 260 p. 1500 egz.

Sulaukėme studijos, kurioje, remiantis mokslo darbais, archyvine ir kita medžiaga, pirmą kartą išsamiai nagrinėjama tarybinės Klaipėdos pramonė ir jos darbininkai. Autorė atliko didelį ir reikalingą darbą, tyrinėdama šiaip jau neilgą, bet turbūt vieną iš pačių sudėtingiausių šio miesto istorijos laikotarpių. Nenuostabu, kad rengiančiai monografijai teko susidurti su dideliais sunkumais, atrinkti ir vertinti neretai nepilną, prieštaringą medžiagą, tikslintinus duomenis, palyginti negausią literatūrą šiais klausimais.

Kruopštaus darbo rezultatas yra platesnė Klaipėdos — vienintelio respublikos jūrų uosto — pokario darbo ir laimėjimų panorama. Verta dėmesio pirmiausia dėl to, kad pradžia buvo ištis specifinė tiesiogine to žodžio prasme — iš pelenų ir griuvėsių, miesto be gyventojų! Miesto, kurio okupacija truko ko ne šešerius metus. Sugriauto ir apiplėšto miesto. Tik Raudonoji Armija neleido fašistams iki galo įvykdyti savo ketinimų — dar labiau sugriauti miestą. Po karo, kaip nurodoma knygoje, neliko nė vienos įmonės, iš karto galėjusios pradėti dirbti. O juk 1939 m. Klaipėdoje buvo sutelkta 13% Lietuvos pramonės įmonių ir net 26% visų Lietuvos pramonės darbininkų.

Recenzuojamą monografiją sudaro pratarmė, du skyriai ir pa- baiga. Skyriaus apie pramonės atkūrimą ir plėtotę viename, beje, labai trumpame poskyryje nušviečiama 1937 m. Klaipėdos pramo- nė. Ši data pasirinkta todėl, kad respublikos ekonomistai tarybinio laikotarpio Klaipėdos rodiklius patogumo sumetimais daugiausia lygina su 1937 m. rodikliais, nors nė vienoje iš 14 knygų lentelių ji nefigūruoja.

Gana detaliai, iliustruojant gyvu žodžiu, aprašomi sunkumai, ku- riuos teko patirti atkuriant išvaduoto miesto pramonę. Pramonės įmonės daugiausia buvo atkuriamos pagal buvusį gamybos profilį (p. 21). Beje, p. 54 tvirtinama, kad „prie naujai Klaipėdoje kuria- mų pramonės šakų priklausė metalo apdirbimas ir mašinų gamy- ba“. Tai kelia abejonių, prieš tai (p. 13) perskaičius, kad „Klai- pėdoje 1937 m. pabaigoje metalo apdirbimo ir mašinų gamybos pramonei priklausė 19 įmonių“. Tie duomenys paremti nuoroda į Lietuvos statistikos metrašį.

60 puslapių užimantis skyrius gal kiek perkrautas įvairiausių planų, nutarimų komentavimo, daugybės skaičių, neišvengta karto- jimosi. Neretai pasiduodama to meto dokumentų dvasiai: pvz., p. 68, kur kalbama apie verslų kooperacijos likvidavimą ir įmonių perda- vimą valstybinei pramonei, nurodoma, kad „taip buvo siekiama dau- giau teikti gyventojams buitinių paslaugų ir plėsti kai kurias pra- monės šakas“.

Dvigubai didesniame už pirmąjį antrame skyriuje nagrinėjami 1945—1960 m. Klaipėdos miesto pramonės darbininkų kiekybiniai ir kokybiniai pakitimai. Autorė čia įdėjo tikrai daug darbo ir pa- stangų pagal galimybes išsamiai nušviesdama labai sudėtingus gy- ventojų telkimo ir pramonės darbininkų formavimo, tolesnių struk- tūrinių poslinkių, darbininkų kultūrinio ir techninio lygio, materia- linės gerovės kilimo, taip pat politinio ir gamybinio aktyvumo klausimus. Pagrįstai atkreipiamas dėmesys į Klaipėdos darbininkijos formavimosi savitumus, lyginant su kitais respublikos miestais.

Nagrinėjamojo laikotarpio pabaigoje Klaipėdos darbininkai su- darė 10% respublikos pramonės darbininkų ir jau tada užėmė tre- čią vietą po Kauno ir Vilniaus. Šis poskyris turėtų būti įdomus ir reikiam skaitytojui: jame gausu naujos medžiagos, palyginimų, įdo- mi duomenų analizė. Vertas dėmesio, teigiamo vertinimo ir poskyris apie struktūrinius miesto darbininkų sudėties poslinkius. Išsami kad- rų kaitos analizė, kaip ir kiti klausimai, išmanančiai pateikiami per specifinių sąlygų prizmę.

Didelių pastangų, be abejonės, pareikalavo poskyris apie dar- bininkų kultūrinio ir techninio lygio kilimą. Čia neišvengiamai daug skaičių, faktų, dėl to kyla mintis, ar nevertėjo šį poskyrį dalyti pusiau. Pasigendame kritiškesnio autorės požiūrio į kai kuriuos skai- čius, ypač turėdami omenyje galimus duomenų „pagražinimus“, pri- rašinėjimus. Beje, ši pastaba taikytina ir kitiems poskyriams, ypač paskutiniajam, apie darbininkų politinį ir gamybinį aktyvumą.

Nemaža vietos monografijoje skirta Klaipėdos miesto darbinin- kų materialinei gerovei nušviesti. Apskritai teigiamai vertinant šio

poskyrio medžiagą, norėusi atkreipti dėmesį į gal kiek per ryškų optimistinį duomenų traktavimą — viskas kilo, gerėjo... To laikotarpio dvasia rašoma apie kortelių sistemos panaikinimą, minimalaus darbo užmokesčio nustatymą, prekių kainų ir mokesčių politiką ir kt. Antai p. 125 skaitome: „1947—1954 m. reguliariai buvo mažinamos prekių kainos. Nuo 1947 iki 1954 m. plataus vartojimo prekių kainos sumažėjo daugiau kaip 2 kartus“. Ekonomikos mokslų daktaras O. Laciš straipsnyje „Mūsų laikų pasakos“ (žr. „Izvestija“. 1988. Balandžio 16. Nr. 107) pažymi, kad, panaikinus korteles ir įvykdžius pinigų reformą, kainos buvo padidintos. Įskaitant ir karo metų kainų kilimą, jų bendras lygis buvo 3 kartus aukštesnis už prieškarinį — 1940 m. — lygį. O atlyginimai išaugo gerokai mažiau. Visa tai ir leido vykdyti, nurodo O. Laciš, vadinamąjį kainų mažinimą, nes pagrindinių prekių jis nepalietė ir iš esmės buvo lygiavertis eiliniams sezoniniams prekių pardavimams. Duonos, mėsos, sviesto, pieno kainos tuo metu nesikeitė. Užtat kasmet buvo pasirašomos paskolos...

Kaip jau minėta, pasigendame kritiškesnio autorės požiūrio į medžiagą, išdėstyta paskutiniame, viename iš didesnių, antro skyriaus poskyrių „Politinis ir gamybinis darbininkų aktyvumas“. Kaip tik čia labiausiai jaučiama Partinio archyvo medžiagos stoka.

Padarytos pastabos, suprantama, iš esmės nesumenkina darbo vertės ir reikšmingumo. N. Kairiūkštytės monografija yra rimtas indėlis į Klaipėdos miesto istorijos nagrinėjimą. Recenzentas turėjo progą susipažinti su visais septyniais autorės straipsniais, pateikiamais Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbų A serijai, taip pat su kitais jos darbais. Tad malonu konstatuoti, kad N. Kairiūkštytei pavyko visa tai sujungti, apibendrinti ir pateikti skaitytojui išbaigtos monografijos pavidalu. Knyga parašyta su meile savo kraštui. Ji atspindi didelį ir reikalingą darbą giliau ir išsamiau nušviesti svarbius, bet iki šiol mažiau nagrinėtus Lietuvos istorijos klausimus.

Pabaigai dar vienas pageidavimas. Turint omenyje pasirinktą objektą, vertėjo pagalvoti ir apie reziumes vokiečių, anglų ir prancūzų kalbomis.

Eugenijus Š o p a

Zagorskis F. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks. Rīga, 1987.
132 lpp. 3000 egz.

Zinomo Latvijos archeologo F. Zagorskio monografija skirta uni-kaliam Siaurės Europos paminklui — Zvejniekų akmens amžiaus kapinynei, kuriame aptikta 315 kapų. Kapinynas buvo šiaurės Latvijoje, Burtniekų ežero krante, netoli Rujos upės žiočių ir savo situacija bei upės vardu labai primena situaciją Duonkalnio kapinyno netoli Drujos upės, įtekančios į Biržulio ežerą, žiočių. Paminklas tyrinėtas 1964—1971 m., ir beveik šešiolika metų reikėjo tenkintis tik informacinėmis publikacijomis mokslinėje literatūroje, kurios vien

žadino susidomėjimą ir poreikį kuo greičiau naudotis išsamia vieno iš didžiausių Siaurės Europos akmens amžiaus nekropolių publikacija. Paminklo monografinio tyrinėjimo laukė viso Baltijos jūros regiono archeologai. Ir tai suprantama: beveik kiekvienoje respublikoje žinoma po keletą nedidelių kapinynų ar pavienių akmens amžiaus kapų, ir esam patyrę didelių sunkumų nustatydami jų chronologiją bei kultūrinę priklausomybę. Ir antropologams be patikimo platesnio konteksto būdavo labai rizikinga ryžtis gilesnėms išvados, remiantis negausiomis mūsų akmens amžiaus kraniologinėmis serijomis. Pastaruoju metu ir Lietuvoje aptikta mezolitinė kapų Spigine, Telšių raj., keli nedideli neolito kapinynai ir pavieniai kapai prie Kretuono, Svenčionių raj., Plinkaigalyje, Kėdainių raj., ir Duonkalnyje, Telšių raj., bei Spigine. Todėl platus chronologinis šio kapinyno diapazonas — nuo vėlyvojo mezolito (V tūkst. pr. m. e.) iki vėlyvojo neolito (II tūkst. pr. m. erą), — skirtinga kultūrinė kapų priklausomybė (Narvos, šukinės duobelinės ir virvelinės keramikos kultūros) leidžia tikėtis, kad monografija, skirta etaloniam Šiaurės Europos akmens amžiaus paminklui, bus labai reikšminga ir Lietuvos archeologijai.

Aukšto metodinio lygio, preciziški (būdingi vokiškai Latvijos archeologijos mokyklai) paminklo tyrinėjimai, kruopšti laidosenos ir kapų inventoriaus analizė leido autoriui skirti 5 chronologines grupes. Pavyko ir tiksliai pasekti, kaip šiame Rytų Baltijos pajūrio regione daugiau kaip per 3000 m. keitėsi materialinė kultūra, tikėjimo ir laidojimo papročiai. Autoriaus išvados daugeliui tyrinėtojų yra patikima atrama tikslinant nedidelių kapinynų chronologiją ir kultūrinę priklausomybę.

Atskleidžiama ir nedidelė laidojimo papročių įvairovė, kurios net neįtarėme, turėdami tik nedaugelį kapų, ir, be abejo, buvome gerokai supaprastinę sudėtingą Rytų Pabaltijo senųjų papročių įvairovę taip toli nuo mūsų dienų nutolusioje epochoje.

Vienas iš sudėtingiausių mūsų priešistorės tyrinėjimų klausimų — aukos, alkai, alkakalniai, alkvietės. Pavienių aukų duobių ir alkviėtė buvo užfiksuoti jau keliuose akmens amžiaus kapinyuose (minėtame Duonkalnyje, Popovo kapinyne prie Onegos ežero), o Zvenjėkuose pavyko konstatuoti visai naują paprotį — aukas kapuose. Tai aukos, padėtos kapo duobės pakraščiuose kompaktiškoje grupėje ir intensyviai apibertos ochra. Tų aukų-lobių sudėtis nesiskiria nuo kapų inventoriaus, tačiau dalis dirbinių specialiai sulaužyta. Greičiausiai jau vėliau baltų, pvz., kuršių, genčių žinomas paprotys sulankstyti ar sulaužyti įkapes savo šaknimis gali siekti net neolito laikus. O tai būtų vienas iš įrodymų, kad papročio ištakų reikia ieškoti seniausiose vietinėse tradicijose.

Monografijoje pateikiama medžiaga gerai dokumentuota. Norėčiau pažymėti dvi knygos teigiamybes; tai puikiai ir detaliam paskelbta medžiaga, ilgam išliksianti vienu atraminių Pabaltijo archeologijos šaltinių. Antroji ypatybė — nesitenkinama vien medžiagos skelbimu, labai svarbios autoriaus išvados ir apibendrinimai, kurie remiasi giliu literatūros pažinimu, neeiline tyrinėtojo erudici-

ja. Tai pasakytina ir apie III knygos skyrių, skirtą kapų inventoriaus analizei, IV, kur aprašoma kapinyno chronologija, ir apie VI, skirtą kultūrinei ir etninei priklausomybei.

Akmens amžiaus tyrinėtojams bene patys sudėtingiausi yra to laikotarpio tikėjimų klausimai. Kapinynas kaip tik labai padeda spręsti šios rūšies problemas. Todėl V knygos skyriuje profesionaliai, su deramu atsargumu, pasitelkiant plačią archeologinę ir etnografinę medžiagą, nagrinėjami klausimai, turintys sudominti visus archeologijos ir mitologijos tyrinėtojus, nes daugelį čia užfiksuotų tikėjimų relikty aptinkame jau baltų kultūroje. Pirmiausia tai žvėrių kultas, mums šiek tiek pažįstamas ir iš Lietuvos medžiagos. Apie protėvių kultą mūsų teritorijoje pirmą kartą taip argumentuotai prabilti leido kaip tik Zvejniekų kapinyno medžiaga. Šioje knygos dalyje nagrinėjamas ir išskirtinis kai kurių to meto visuomenės individų statusas. Dalis kapų (Nr. 221, 228, 277), autoriaus nuomone, priklausė žyniams arba genčių vadams, ką patvirtintų ir Lietuvos medžiaga.

Knygos iliustracijose pateikiamas beveik visas svarbiausias kapų inventorių, o lentelės su atskirais įkapių tipais leidžia akivaizdžiai pasekti įkapių santykio dinamiką kiekviename chronologiniame etape. Tyrinėtojams bus svarbūs ir kiekvieno kapo orientacijos duomenys. 5-e priede pateikta fizinė ir cheminė ochros sudėties analizė atskleidžia ir kai kuriuos šio bene svarbiausio akmens amžiaus laidojimo ritualo (apibarstymo ochra) ypatumus.

Knyga parašyta latviškai. Tai bene pirmoji Latvijos akmens amžiaus tyrinėtojų monografija gimtąja kalba. Bet gerai parengta iliustracinė medžiaga, informatyvios lentelės ir diagramos, plačios reziūmės rusų ir anglų kalbomis daro šią knygą prieinamą plačiam skaitytojų ratui ne vien Latvijoje.

Belieka konstatuoti, kad monumentaliam ištirti ir paskelbti tokį paminklą kaip Zvejniekai galėjo tik talentingas, darbštus, puikiai įvaldęs lauko tyrinėjimų metodiką specialistas.

Deja, F. Zagorskis nesulaukė pasirodant knygos. Tai didelė netektis ne tik Latvijai, bet ir visai baltų archeologijai. Netekome dar jauno, pačiame intelektualinių jėgų žydėjime žmogaus. Konferencijose ir susitikimuose labai truks jo argumentuoto, dažnai savito požiūrio į kertines mūsų priešistorės mokslo problemas, jaunieji kolegos pasigės nuoširdaus, vyriškai santūraus ir labai geranoriško jo žodžio, patarimo, pagalbos.

Adomas Butrimas

Лозе И. А. Поселения каменного века Лубанской низины: Мезолит, ранний и средний неолит. Рига: Зинатне, 1988. 212 с., 1300 экз.

Lubanos ežero žemuma akmens amžiuje buvo vienas iš tankiausiai gyvenamų Pabaltijo rajonų. Iki 1984 m. čia buvo žinomos 23 to laikotarpio gyvenvietės, iš kurių 13 tyrinėjo I. Lozė, 2 — F. Zagorskis ir 1 — dar prieš II pasaulinį karą E. Šturmas. Paminklai

priklauso įvairiems akmens amžiaus tarpiniams ir, I. Lozės many-
mu, 6 kultūroms.

Vėlyvojo neolito svarbiausi paminklai (iš viso 5) buvo paskelbti 1979 m. išėjusioje monografijoje (Лозе И. А. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. Рига, 1979). 1988 m. pasirodžiusioje knygoje skelbiami autorės tyrinėti mezolito ir ankstyvojo bei vidurinio neolito paminklai (iš viso 5). Jie ryškios stratigrafijos, gerai išlikę radiniai, todėl dauguma gali būti laikomi etaloniniais nagrinėti įvairiems akmens amžiaus klausimams ne tik Latvijoje, bet ir Lietuvoje bei Estijoje.

Knygos branduolys yra Zvidzės gyvenvietės tyrinėjimų duomenys (III skyrius). Gyvenvietė yra daugiasluoksnė, tai vienintelis Lubanos žemumos paminklas, kuriame galima pasluoksniui pasekti kultūros raidą nuo vidurinio mezolito iki vidurinio neolito. Gyvenvietė buvo įsikūrusi ant stataus buvusio ežero kranto. Palei ežerą ji tęsėsi 100—120 m ir užėmė apie 0,3—0,6 ha; ištirta 407 m². Autorė išskyrė 18 litologinių sluoksnių, kuriuos archeologiniais, geomorfologiniais, palinologiniais ir radiokarboniniais metodais gražiai pavyko datuoti laikotarpiu nuo vidurinio mezolito iki vidurinio neolito. Sluoksnių planigrafija nevienoda. Vidurinio mezolito sluoksnis slūgsojo tiesiog ant įžemio, tačiau ne visame plote. Plačiausiai paplitęs vidurinio neolito sluoksnis, kuriame aptikta nemaža šulų. Iš jų išryškėjo keturkampio plano pastato kontūrai.

Gyvenvietės radiniai apibūdinami pagal jų medžiagą, pažymimas kiekvieno priklausymas tam tikro laikotarpio sluoksniui. Taip labiau išryškėjo jų raida, perimamumas ar įtakos iš šalies. Didelę radinių dalį sudaro kaulo bei rago dirbiniai. Mezolito sluoksnyje jų rasta nedaug — tai stambūs rago dirbiniai su skylutėmis, įtvėriamieji kirviai, ietigaliai, peikenos, durklai, ylos. Panašių radinių Latvijoje iš seno buvo žinoma nemaža, tačiau dažniausiai jie būdavo atsitiktiniai. Tad šis kompleksas aiškiam kultūriniame sluoksnyje labai svarbus jiems datuoti, juo labiau kad tų pačių dirbinių tipų tąsą galima pasekti ir ankstyvajame, ir viduriniame neolite. Tačiau tuo metu šalimais įsigali jau dvigubo kūgio antgaliai, daugėja kaltų ir kaplių tipo dirbinių, atsiranda meškerių kabliukų, perdurtų žvėrių falangų, adiklių, daugėja durklų iš kulnikaulių. Taigi galima pasekti vietinę šių dirbinių raidą nuo seniausių laikų. O titnago dirbiniai plito daugiau tik viduriniame neolite, kai vietos gyventojai ėmė bendrauti su rytų kaimynais, todėl nebėra senųjų tradicijų, užfiksuotų Suliagalio stovyklos inventoriuje (II skyrius). Skalūno dirbinių Zvidzės gyvenvietėje pasekama jau nuo vėlyvojo mezolito; jie rodo ryšius su šiaurės kaimynais per visus akmens amžiaus laikotarpius. Retai gyvenvietėse pasitaikantys medžio dirbiniai ir įranga apibūdinti plačiau. Ypač įdomios užtvankos žuvims gaudyti liekanos. Užtvanka buvusi įrengta pagal krantą ir, matyt, sezoninė — neršiančioms lydekoms gaudyti. Karkasą sudarė 3 kuolų eilės, pertvertos žabais ir kartimis. Prie užtvankos rasta keletas bučiaus gabalų iš skalų ir virbų, o viename likę 16 lydekų kaulai. Kiti medžio dirbiniai — kirvių movos ir lenkti kotai, dubenų dalys,

kaušelis, strėlių ir iečių antgaliai, kultuvės, plūdės iš pušies žievės — pažįstami iš šio krašto Latvijos ir Lietuvos gyvenviečių. Labai įdomi ir visai savita kiaušinio pavidalo į kaplį panašaus įrankio mova, tebesanti su visu kotu ir įstatytais ašmenimis. Palyginti neblogai išlikusi beržo tošies pintinės su rankena dalis.

Gintaro papuošalų aptikta taip pat tik vidurinio neolito sluoksnyje, t. y. laikotarpiu, kai gentys ėmė intensyviau bendrauti. Šitai sutampa su Lietuvos paminklų duomenimis. Dirbinių gana daug. Tai kabučiai, karoliukai — vamzdeliniai ir sagučių pavidalo, — grandys, skridiniai ir figūrėlės. Daug jų yra nebaigtų arba sudužusių bedirbant, ir tai dar kartą parodo, kad Lubanos žemumoje turėjęs būti vienas iš gintaro apdirbimo centrų, kuris aprūpindavo ir rytų kaimynus. Iš jo, o ne iš mūsų pajūrio plaukė gintaro dirbiniai ir į šiaurės rytų Lietuvos neolito gyvenvietes. Nemaža iš smiltainio padarytų 4 tipų gludintuvų vartota ir gintarui gludinti.

Didelę inventorius dalį sudarė keramika, tačiau jos išliko daugiausia smulkių šukelių, nedaug puodų buvo galima bent iš dalies rekonstruoti. Pagrindinė keramikos dalis skirstoma į 3 grupes: 1. ankstyvojo neolito keramika, 2. šukinė duobelinė, 3. su organinėmis priemaišomis. Toks keramikos klasifikavimas visuotinai pripažįstamas Pabaltijyje, jei turėsime omeny esmę, o ne pavadinimus. Pavadinimai įneša nemaža painiavos net archeologui, nuolat sekančiam naujausią literatūrą. Susidaro įspūdis, kad tai atskiros kultūros, o ne vienos kultūros raidos laipsniai (su įtakomis iš šalies), kaip mums atrodo. Be to, labai nevienodas skirstymo pagrindas, juo labiau kai jis nelogiškas. „Keramika su organinėmis priemaišomis“ visai neišreiškia jos esmės, kad tai Narvos tipo keramika, paveikta iš šalies šukinės duobelinės keramikos. Literatūroje galima aptikti įvairių šios keramikos vardų. Ji vadinta Piestinės tipo keramika; šis vardas jau buvo ir prigijęs. Dabar siūlomas kitas — Rytų Pabaltijo keramika. Vargu ar naujas pavadinimas tikrai reikalingas, nes tokia keramika nebūdinga nei visam Rytų Pabaltijui, nei visam neolitui. Tai laiko ir paplitimo atžvilgiu lokalinis variantas, tad šiuo vardu būtų galima pavadinti ne vieną kultūrą. Visai priimtinas buvo nepretenduojantis į apibendrinimus Piestinės tipo vardas.

Keramika skirstoma pagal kaklelių ir briaunų formas, žymima raidėmis. Tačiau sunku susigaudyti, kai tos pačios raidės reiškia skirtingos keramikos kitokius tipus. Beje, tai paprasta abėcėlinių raidžių seka, neišreiškianti kaklelio formos, kaip tai įprasta mūsų klasifikacijoje ir jau priimta kai kurių kitų (ir Latvijos) archeologų. Tai, žinoma, neklūdo ir mums ja naudotis, gretinant su savo klasifikacija. Tik gaila, kad autorė nepaskaičiavo atskirų etapų procentinių šių tipų santykių. Tai būtų naudinga lyginant, nes šiais duomenimis remiamės nustatydami ir chronologiją, ir kultūrinį priklausymą. Daugiausia dėmesio autorė kreipia į keramikos ornamentiką. Svarbiausios grupės išskirtos pagal puošybos elementus, priklausomai nuo atlikimo technikos, o grupėse smulkiai skirstoma pagal motyvus. Čia irgi pasigendame procentinės statistikos.

Atskirai apibūdinamas menas. Tai įvairios stilizuotos antropomorfinės bei zoomorfinės figūros neornamentinėje puodų puošyboje, kaulinėje plokštelėje įgręžtais taškais pavaizduotas žmogus, molinė labai stilizuota figūrėlė, kaulinė žuvelė bei gyvatė. Autorė sieja jas su gamybine magija, gal ir su vislumo kultu (gyvatė).

Gyvenvietės daugiasluoksniškumas suteikia labai gerą progą patikslinti atskirų etapų bei kultūrinę chronologiją, kuriai autorė skiria daug dėmesio. Pagrindą sudarė visa serija (20 pavyzdžių, datuotų Tartu laboratorijoje (TA), ir 9 pavyzdžiai, patikrinti kitose laboratorijose), tačiau prie chronologijos I. Lozė dar grįžta V skyriuje, aptardama ten ir palinologinius duomenis.

Pagrindinę medžiagą papildė kitų 4 gyvenviečių duomenys. Ankstesnė už Zvidžę yra ankstyvojo mezolito Suliagalio stovykla (II skyrius). Jos bei kitų stovyklų pastarojo meto tyrinėjimai rodo šio laikotarpio gyventojų ryšius ir su pietų kaimynais, padeda rasti Latvijos mezolito kultūros vietą visoje Pabaltijo mezolito kultūroje. Stovykla datuota geomorfologiniais metodais preborealio laikotarpio — ankstyvuojų mezolitu arba epipaleolitu. Gausesni ir įvairesni kaulo dirbiniai įjungia ją į Kundos kultūros sritį.

IV skyriuje Zvejsalos ež. gyvenvietės radiniai papildė ankstyvojo neolito kultūros duomenis. Paminklą jau iš visų pusių spaudžia kanalai, pylimas ir tvenkinys, tad ištirti tebuvo galima nedidelę dalį. Daugiausia aptikta vidurinio neolito radinių, mažiau — ankstyvojo, nors šioje publikacijoje skelbiami tik jie. Rasta kaulo dirbinių, keramikos su augalinėmis priemaišomis, artimos Zvidžės ir Uosos keramikai. Formos paprastos, ornamentų maža.

Sulkos gyvenvietė — tipiškas šukinės duobelinės keramikos kultūros paminklų pavyzdys su būdingais titnago bei skalūno dirbiniais, gintaro papuošalais ir smulkia molio plastika. Didžioji keramikos dalis puošta šukiniais duobeliniais motyvais, kiti dažnai mėgdžioja juos. Motyvai taip pat kruopščiai klasifikuoti ir apibūdinti.

Nainiektės gyvenvietės radiniai rodo tolesnę Zvidžėje aptiktos vidurinio neolito kultūros tąsą — ji priklauso vidurinio neolito pabaigai, III tūkstantmečio pr. m. e. paskutiniajam ketvirčiui. Gyvenvietėje aptikta šukinės duobelinės keramikos ir su organinėmis priemaišomis, rasta kaulo ir gintaro dirbinių, įdomi molinė žmogaus veido figūrėlė, kurioje pažymėta tatuiruotė ar veido pamariginimas (ji puošia ir knygos viršelį).

Savo knyga autorė stengėsi duoti visą ilgą, apie 6 tūkstantmečius trukusio, laikotarpio kultūros raidos vaizdą, šiais paminklais išryškinti atskirus etapus. Todėl daug dėmesio skyrė chronologijai ir periodizacijai (V skyrius). 63 radiokarboninės datos, palinologinės analizės, stratigrafija ir pagaliau archeologinė tipologija leido autorei iš vienos siauros teritorijos sudaryti visą gerai pagrįstą kultūros raidos seką. Jos labai reikia ne tik Pabaltijo akmens amžiaus, bet ir daug platesnių teritorijų tyrinėtojams, neturintiems tokių puikių galimybių. Tai leidžia ir mums nukelti gilyn kai kurias datas. Vidurinio ir vėlyvojo neolito datos derinasi su mūsų šaliais,

tačiau mums dar trūksta pačių ankstyviausių neolito paminklų, tad neturim duomenų nustatyti ribą tarp mezolito ir neolito. Pagal duotus duomenis ši data yra apie 4500 m. pr. m. erą. Tik be reikalo radiokarbonines datas autorė vadina absoliučia chronologija. Tiesa, pradėjus radiokarboninius datavimus, taip buvo vadinama. Tačiau dabar aišku, kad, norint turėti absoliučią chronologiją, reikia perskaičiuoti datas — kalibruoti. Ir nors Tarybų Sąjungoje dažniausiai dar taikoma nekalibruotų datų sistema, vis dėlto, vartojant absoliučią datų terminą, reikėtų bent galutinėse išvadose pažymėti, kaip tos datos atrodytų kalibruotos.

Antras apibendrinamasis straipsnis (VI skyrius) yra apie senųjų gyventojų ekonomiką. Gerai išlikę žvėrių, žuvų bei paukščių kaulai leido susidaryti gyventojų ūkio vaizdą, kurį dar papildė paleokarpologijos duomenys, darbo įrankiai ir net meno dalykai. Mezolite daugiausia medžiota briedžių ir šernų, vėliau kyla šernų reikšmė. Viduriniame neolite atsiranda naminių smulkiųjų bei stambiųjų galvijų ir kiaulių, turėta šunų. Tuo metu pastebima ir pirmųjų žemdirbystės pėdsakų. Visais laikotarpiais daugiausia žvejojo lydekas, šamus, sterkus. Viduriniame neolite jau ryškios mainų prekybos žymės — tai įvežtinis titnagas ir gintaras.

Kiek keista praktika kai kuriuos vietovardžius rusų kalba pateikti kilmininko linksniu, ypač ežero pavadinimą, pvz., nuolat kartojamas Lubanos ežero vardas rusų kalba vadinamas ne oz. Lubana (vardininko linksnis), bet oz. Lubanas (kilmininko), nors reziumėje anglų kalba duodamas vardininkas. Taip pat su Zvidzės ežeru.

Svarbiausias knygos tikslas buvo išsamiai paskelbti medžiagą, panaudojant visus galimus kompleksinių paminklų tyrimo metodus. Nors, kaip minėta, pasigendame kai kurių keramikos statistikos duomenų, tačiau apskritai tokį paskelbimą galime laikyti pavyzdiniu. Reikia pasidžiaugti ir labai geru išleidimu — kreidinis popierius, dailininkės M. Jankalninės puikios iliustracijos, spalvota įklija. Tai retenybė visoje Tarybų Sąjungos archeologinės literatūros leidyboje, nors užsienyje ši literatūra kaip tik leidžiama labai gražiai. Gausios iliustracijos ir reziumė anglų kalba padarys šį leidinį prieinamą ir nemokantiems rusų kalbos.

Rimutė Rimantienė

Декабристы: Биографический справочник / Подг. С. В. Мироненко; Под ред. М. В. Нечкиной. М.: Наука, 1988. 447 с., 50 000 экз. (АН СССР. Ин-т истории СССР. Гл. арх. упр. при Сов. Мин-ров СССР. Центр. гос. архив Октябрьской революции, высших орг. гос. власти и орг. гос. управления СССР. Центр. гос. военно-ист. архив СССР)

Istorijos šaltinių skelbimas istorijos mokslui reikšmingas tuo, kad inspiruoja, spartina ir gausina analitinius darbus. Viena iš turtingiausių bibliografiją turinčių Rusijos istorijos temų tapo dekab-

ristų judėjimas¹ kaip tik dėl to, kad ilgą laiką buvo atliekamas publikacinis ir tiriamasis darbas.

Pirmosios dokumentų apie dekabristus publikacijos pasirodė 1906 metais. Minint 100-ąsias dekabristų sukilimo metines 1925 m., M. Pokrovskio, tuomet vadovavusio archyvams, iniciatyva buvo pradėta skelbti dekabristų tardymo medžiagą. Iki 1929 m. išėjo 7 serijos „Восстание декабристов“ tomai. Paskui darbas ilgam nutrūko. Atnaujintas vadovaujant akad. M. Nečkinai. Nuo 1950 iki 1986 m. pasirodė dar 11 tomų (ne visada laikytasi eilės numeracijos). Jau parengti XIX ir XX tomai². Seriją numatoma tęsti.

Recenzuojamos knygos — dekabristų biografijų žinyno (toliau — „Žinyno“) genezė sudėtinga. 1827 m. A. Borovkovas parengė dekabristų biografijų sąrašą (toliau — „Sąrašas“), kurį Tardymo komiteto pirmininkas karo ministras A. Tatiščevas įteikė carui Nikolajui I. Išleisti „Sąrašą“ sumanyta dar 1900 metais. Apie 1917 m. šio darbo ėmėsi B. Modzalevskis ir A. Siversas (217, 376, 377; čia ir toliau skliausteliuose nurodomi recenzuojamos knygos — „Žinyno“ — puslapiai). Tai įgyvendinta 1925 metais³. Kartu su „Sąrašu“ išspausdinti papildomi oficialūs dokumentai ir parengėjų komentarai. Vertingiausia publikacijos dalis — naujai sudaryta asmenų rodyklė (toliau — „Rodyklė“), t. y. dekabristų biografijos, apimančios jų gyvenimo ir veiklos faktus iki teismo ir po jo. Per 60 m. leidinyne tik tapo bibliografinė retenybė, bet ir paseno moksliniu požiūriu — per tą laiką sužinota daug naujų biografinių duomenų.

1978 m. M. Nečkinos iniciatyva grupė istorikų, vadovaujamy S. Mironenkos, pradėjo naują darbą. Jis baigtas 1983 m., dar po 5 m. pasirodė „Žinynas“. Jį sudaro: 1) dekabristų ir kitų asmenų, tardytų byloje dėl slaptų draugijų, alfabetinis sąrašas su biografijomis; 2) į A. Borovkovo „Sąrašą“ nepatekę dekabristai, nustatyti iš kitų šaltinių; 3) A. Borovkovo „Sąrašas“; 4) 1925 m. B. Modzalevskio ir A. Sivero paskelbti papildomi dokumentai; 5) S. Mironenkos straipsnis apie „Žinyno“ parengimo principus; 6) B. Modzalevskio ir A. Sivero 1925 m. išleisto „Sąrašo“ pratarmė ir „Rodyklių“ įvadas; 7) santrumpos, asmenvardžių bei gubernijų pavadinimų rodyklės.

„Žinyne“ iš viso yra biografinių straipsnių apie 599 asmenis. Pagrindinėje dalyje — alfabetiniame sąraše — kaip ir A. Borovkovo „Sąrašė“ ir „Rodyklėse“ — tie patys 579 asmenys. Antroje dalyje tik 20 naujai išaiškintų dekabristų. Toks „Žinyno“ sudarymo principas

¹ Восстание декабристов: Библиография / Сост. Н. М. Ченцов; Ред. Н. К. Пиксанова. М.; Л., 1929. С. 19. 794 с.; Движение декабристов: Указ. лит., 1928—1959 / Сост. Р. Г. Эймонтова, при участии А. А. Солениковой; Под общ. ред. М. В. Нечкиной, М., Всесоюз. кн. палата, 1960. 435 с.; Движение декабристов: Указ. лит., 1960—1976 / Сост. Р. Г. Эймонтова и др.; Отв. ред. М. В. Нечкина. М., 1983. 302 с.

² Мироненко С. В. 60 лет издания документальной серии «Восстание декабристов» // Археографический ежегодник за 1986 год. М., 1987. С. 24—32.

³ Восстание декабристов. Материалы. Л., 1925. Т. 8. Алфавит декабристов / Под ред. и примеч. Б. Л. Модзалеvского и А. А. Сиверса.

leidžia tuos 20 asmenų lengvai atskirti nuo išvardytų ankstesnėje publikacijoje.

1975 m. buvo išleista su dekabristų judėjimu susijusi asmenų rodyklė (slaptų organizacijų nariai, sukilimo dalyviai, tardyti bei kiti asmenys)⁴. Joje išvardyta daugiau kaip 2800 asmenų, t. y. beveik penkiagubai daugiau negu „Zinyne“. Kadangi jame šis leidinys net nepaminėtas, liko nepaaiškintas toks didelis skaičiaus skirtumas.

Nors asmenų skaičiumi „Zinynas“, lyginant su „Rodyklėmis“, padidėjo nedaug, tačiau biografiniai duomenys tapo išsamesni ir tikslesni: nustatyta nemažai bibliografinių faktų, vardų, tėvavardžių, šeimos narių. Ištaisyta daugiau kaip trečdalis dekabristų gyvenimo datos. Pataisymai koreguoja net tokį solidų leidinį kaip Efrono-Brokhauzeno enciklopedija. „Zinyno“ pagrindinė dalis, palyginti su „Rodyklėmis“, padidėjo daugiau kaip dvigubai.

Taigi „Zinynas“ — vertinga parankinė informacinė knyga ir dekabristų judėjimo, ir apskritai XIX a. pirmosios pusės Rusijos imperijos visuomeninių sąjūdžių istorijos tyrinėtojams. Gaila, kad jame nėra įvado, kuriame paprastai apibendrinama tokios publikacijos medžiaga. Buvo galima pateikti svarbiausių žinių apie knygoje minimų ir aprašomų asmenų luominę priklausomybę, turtingą padėtį, karinius laipsnius, kilimo bei veiklos vietas, priklausymą slaptoms organizacijoms ir veiklą, bausmių pobūdį ir dydį.

Formuliaruose (tarnybos lapuose) paprastai nurodoma ne gimimo vieta, bet į kokios gubernijos bajorų knygą asmuo įrašytas. Vis dėlto, pasitelkus papildomų šaltinių, gimimo vietų buvo galima nustatyti daugiau. Istorinė-geografinė informacija apie dekabristų judėjimą būtų daug išsamesnė, jeigu būtų sudaryta knygoje minimų vietovardžių rodyklė. Priede esanti tik gubernijų pavadinimų rodyklė neišsami.

Taip pat vertėjo sudaryti slaptų organizacijų rodyklę. Biografiniai straipsneliai baigiami nuorodomis į archyvus ir daigiatomę dekabristų dokumentų publikaciją. Sudarytojų aiškinimas, jog beprasmiška nurodinėti bibliografiją (384), neįtikinamas. Tikrindamas bibliografinius duomenis, pats S. Mironenka naudojo tik „apibendrinančių darbų ir visų rimčiausių tyrinėjimų duomenimis“ (384). Vadovaujantis tuo pačiu principu, buvo galima sudaryti ir literatūros bibliografiją. Naudojantis santrumpomis, „Zinyno“ apimtis būtų nedaug tepadidėjusi, o informatyvumas — gerokai išaugęs. Antai V. Džakovas rusų ir lenkų išsivadavimo judėjimo veikėjų bibliografiniame žodyne nurodė svarbiausią literatūrą⁵, ir tai ne sumenkino, o praturtino žodyną.

Sudarytojai ne tik neparašė įvadinio straipsnio, bet ir naudojo tokia metodika, kuri neleidžia tyrinėtojams be papildomo darbo sta-

⁴ Движение декабристов: Именной указатель к документам фондов и коллекций ЦГВИА СССР / Отв. сост. Л. П. Петровский; под ред. И. Г. Тишина. М., 1975. Вып. 1—3. 757 с.

⁵ Дьяков В. А. Деятели русского и польского освободительного движения в царской армии 1856—1865 годов (Биобиблиографический словарь). М., 1967. С. 12.

tistiniu metodu apdoroti „Žinyno“ duomenų. Biografiniuose straipsniuose religija nurodoma tik tuo atveju, jeigu asmuo buvo ne stačiatikis; stačiatikių — nepažymima (390). Kadangi naudotuose šaltiniuose religija nurodoma ne visada, tai dalis nestačiatikių taip pat buvo priskirti prie stačiatikių. Tai klaidina ne tik skirstant judėjimo dalyvius pagal religiją, bet ir pagal tautybę, nes gerai žinoma, jog XIX a. pirmosios pusės šaltiniai retai informuoja apie tautinę priklausomybę. Tautybę su tam tikromis išlygomis ir išimtimis galima numanyti iš priklausymo vienai ar kitai religijai.

Iki 1830—1831 m. sukilimo Rusijos armija buvo komplektuojama iš dalies teritoriniu principu. Balstogės apylinkėse dislokuoto Atskiro Lietuvos korpuso daliniai buvo sudaryti daugiausia iš lenkų, lietuvių ir kitų buvusios LDK tautų karių. Viename dalinyje — Lietuvos pionierių batalione — veikė slapta „Karinių bičiulių“ organizacija. P. Olšanskio nuomone, iš 45 jos narių 41 buvo lenkų tautybės⁶. Prie lenkų jis priskyrė katalikus, nors tarp jų galėjo būti ir kitų tautybių žmonių. Vienas organizacijos vadovų, kilęs iš Balstogės srities Michailas Rukevičius, 1815 m. baigęs Vilniaus universitetą ir priklausęs Filomatų draugijai, „Žinyne“ taip pat priskirtas prie stačiatikių, nors, be abejo, buvo ir ne stačiatikis, ir ne rusas. Jo dvi seserys — Kornelija ir Ksaverija — buvo įkalintos katalikų vienuolynuose (160, 435). Prie stačiatikių priskirti ir kiti tos organizacijos nariai: iš Voluinės gub. kilęs Konstantinas Gustavo s. Igelstromas, Aleksandras Ivano s. Vegelinas ir iš Gardino gub. — Petras Ivano s. Hofmanas. Jie vokiečių kilmės: abiejų tėvai — ne Ivanai, o Johantai. Sūnų tėvavardžiai buvo jau surusinti (36—37, 57, 73—74). Tokių atvejų „Žinyne“ yra daug. Rusijoje ilgiau gyvenę vokiečiai dažniau negu lietuviai ar lenkai pereidavo į stačiatikybę, tačiau mums šiuo atveju labiau rūpi tautybė, o ne religinė priklausomybė.

Peržiūrėjus „Žinyną“, krenta į akis, kad nemaža dalis vienaip ar kitaip su dekabristais susijusių buvo ne rusų tautybės, bet kilę iš buvusios LDK lenkai, lietuviai, baltarusiai, ukrainiečiai, Pabaltijo vokiečiai. Buvo ir ne Rusijos piliečių: vokiečių, prancūzų, italų, anglų, norvegų, švedų.

Lenkai ir lietuviai daugiau priklausė Lenkijos ir Lietuvos išsivadavimo judėjimui negu dekabristų judėjimui. Apie „Karinių bičiulių“ organizacijos programą žinoma labai maža. Greičiausiai jie kėlė į filomatų panašius tikslus. Programa po filomatų sutriuškinimo buvo labai slepiama. Todėl tardytojai padarė išvadą, kad „Karinių bičiulių“ tikslas — švietimas ir tarpusavio pagalba. Apie jų ryšius su Peterburgo organizacija, M. Nečkinos nuomone, galima tik spėlioti⁷.

Rusijos imperijos tautų nacionalinis išsivadavimas dekabristams nerūpėjo. Vienas iš pažangiausių jų ideologų — baudžiavos ir au-

⁶ Ольшанский П. Декабристы и польское национально-освободительное движение. М., 1959. С. 202.

⁷ Нечкина М. В. Движение декабристов. М., 1955. Т. 2. С. 107.

tokratinės santvarkos priešininkas — Pavelas Pestelis pasisakė prieš tautų teisę sukurti atskiras valstybes, nes atsiskyrusios nuo Rusijos tautos nesugebėtų išsilaikyti ir atitektų kitoms valstybėms, dėl to sustiprėtų Rusijos priešininkės. Geresnis jų likimas — susilieti su rusų tauta, t. y. būti asimiliuotoms. Taigi P. Pestelis valstybės galią suprato ekstensyviai — kuo ji didesnė, tuo galingesnė. Su tam tikromis išlygomis jis sutiko, kad tik lenkai atsiskirtų nuo Rusijos⁸.

Į „Žinyną“ pateko ne tik 1825 m. gruodžio 14 d. sukilimo Peterburge, Cernigovo ir Maskvos pulkų sukilimo organizatoriai, slaptų organizacijų nariai, bet ir visi įtariamieji, per klaidą suimti ir net išdavikai bei valdžios agentai (383), t. y. ne tik dekabristai, bet ir indiferentiški, net priešiški jiems asmenys. Su tokiu parengėju principu galima sutikti — ateityje istorikai išvengs galvosūkių ir apsirikimų aiškindami mažai žinomų asmenų ryšius su dekabristais. Tačiau negalima šito pamiršti nustatant realų dekabristų skaičių. Dalis „Žinyno“ straipsnelių skirta asmenims, kurie ne tik nerėmė sukilimo prieš carą, bet ilgai patys tapo aukštais caro administracijos pareigūnais, nuožniais reacionieriais, pavyzdžiui, Vilniaus generalgubernatoriai I. Bilbikovas ir M. Muravjovas korikas.

V. Djakovas apskritai kruopščiai parengtos publikacijos įvade pažymėjo, kad 1856—1865 m. išsivadavimo judėjime Rusijos armijoje dalyvavo apie 44% kilusių iš Siaurės vakarų gubernijų, 12% — iš Pietvakarių gubernijų, 16% — iš Lenkijos Karalystės ir 25% — iš centrinių Rusijos gubernijų. Religijos požiūriu 57,5% sudarė katalikai, 38% — stačiatikiai⁹. Nesuprantama, kodėl po trejų metų autorius paneigė šias išvadas, leidžiančias tvirtinti, jog išsivadavimo judėjime daugiausia dalyvavo ne rusų, o kitų tautų kariškių. Remdamasis tik Peterburgo inžinerijos akademijos 106 karininkų protesto ir N. Ogariovo užrašų knygelės duomenimis, V. Djakovas teigė priešingai — esą vyravę (57 ir 68%) centrinių Rusijos gubernijų karininkai. Inžinerijos akademijos organizacijoje katalikų buvo 28%, o N. Ogariovo užrašų knygelės duomenimis, 30%, stačiatikių 61 ir 68%¹⁰. V. Djakovo nuomone, etalonu revoliucionierių pasiskirstymui pagal religijas nustatyti galima laikyti N. Ogariovo duomenis. Šiuo atveju autorius panaudojo informaciją tik apie 146 karininkus (82 Inžinerinės akademijos ir 64 N. Ogariovo paminėtus), t. y. apie daug mažesnę asmenų skaičių negu pirmuoju atveju — 654. Neaišku, kam prireikė dirbtinai griebtis ekstrapoliacijos metodo.

Galima sugretinti šiuos skaičius. Aktyvių dekabristų buvo gero kai mažiau kaip 600. Slaptoms organizacijoms armijoje 1856—1865 m. priklausė apie 2000 kariškių, daugiausia karininkų, 1861 m.

⁸ Восстание декабристов. Документы. М., 1958. Т. 7. С. 121—123, 125—126.

⁹ Дьяков В. А. Деятели... С. 15.

¹⁰ Дьяков В. А. Численность и состав участников освободительного движения в русской армии в 1856—1865 гг. Опыт историко-социологического исследования // История СССР. 1970. № 1. С. 34—36, 41; Нечкина М. Новые материалы о революционной ситуации в России (1859—1861 гг.) // Литературное наследство. М., 1953. Т. 61. С. 484, 515—518.

įsikūrusiai „Žemės ir laisvės“ organizacijai — apie 3000 žmonių¹¹ (neaišku, kiek iš jų sudarė armijoje veikiančias organizacijas ir pateko į minėtus 2000 asmenų).

Lietuvoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje 1830—1831 m. sukilime dalyvavo arba jį rėmė daugiau kaip 16,5 tūkst. žmonių (tiek jų teisė arba tardė). Į tą skaičių nepateko žuvę arba išsislapstę bei emigravę. Tik 63 buvo užsieniečiai ir 47 — kilę iš rusiškų gubernijų, bet, 163 kilimo vieta nenustatyta. Beveik pusė sukilėlių — 8000 — kovojo Vilniaus gubernijoje¹². Nuo 1863 m. sukilimo pradžios iki 1865 m. sausio 1 d. Rusijos valdžia Vilniaus karinėje apygardoje (Lietuvoje, Baltarusijoje ir Ukrainos dalyje) įvairiomis bausmėmis nubaudė 21 712 žmonių¹³. Suprantama, dėl tų pačių priežasčių ir šio sukilimo dalyvių skaičius buvo gerokai didesnis. Iš rusiškų gubernijų kilusių sukilėlių buvo labai maža.

Šiuos skaičius sugretiname dėl dviejų priežasčių: pirma, literatūroje keliama problema nustatyti išsivadavimo judėjimo dalyvių teritorinį ir tautinį (religinį) susiskirstymą. Recenzuojamos knygos parengėjai jos nepalietė, o pasirinkta metodika gali suklaidinti tuos, kurie šį klausimą spęs tenkindamiesi tik „Žinyno“ duomenimis; antra, literatūroje, kaip matėme, reiškiasi tendencija padidinti rusų tautos dalyvavimo išsivadavimo judėjime mastą ir kartu sumenkinti kitų tautų išsivadavimo judėjimą. Tai trukdo objektyviai įvertinti šio judėjimo kokybinę pusę, ypač nacionalinio išsivadavimo judėjimo santykį su išsivadavimo judėjimu apskritai.

Leonas Mulevičius

Die Balten: Die nördlichen Nachbarn der Slawen. Verlag Karl Schillinger: Freiburg i Br., 1987. 225 S.

Tai gana didelio formato, gero popieriaus ir gausiai iliustruota (57 spalvotos ir 182 nespalvotos nuotraukos) knyga, kurios viršelyje puošia XII a. Gnezno katedros durų fragmentas, vaizduojąs prūsų karius. Šis patrauklus leidinys yra 1978 m. Lenkijos archeologų surengtos parodos „Baltai — šiauriniai slavų kaimynai“ katalogas. Jį sudaro lyg ir 3 dalys: įvadas, V a. pr. m. e.—XIII—XIV m. e. a. baltų kultūros ir istorijos apžvalga ir eksponuojamos medžiagos katalogas.

Iš J. Jaskanio parašyto įvado sužinome, kad parodą surengė Balstogės srities ir Varšuvos valst. archeologijos muziejai, bet jai panaudota dar 9 kitų Lenkijos muziejų (Varšuvos, Krokuvos, Olštino, Suvalkų, Lodzės, Gdansko bei Marienburgo) baltiška archeologinė medžiaga. Paroda buvo eksponuota bent dvylikoje Lenkijos

¹¹ Дьяков В. А. Деятели... С. 3, 15.

¹² Дьяков В. А., Зайцев В. М., Обушенкова Л. А. Социальный состав участников Польского восстания 1830—1831 гг. (По материалам западных губерний Российской империи) // Историко-социологические исследования (на материалах славянских стран). М., 1970. С. 160—163.

¹³ Восстание в Литве и Белоруссии 1863—1864 гг. М., 1965. С. XX, 95—98.

miestų, be to, Sofijoje (1978 m.), Atėnuose (1984 m. pab.), Visbyje (1985 m.), Suomijoje (1986 m.), Braunšveige (1987 m.), vėliau numatyta ją rodyti dar Miunchene, Hamburge bei Frankfurte. VFR miestuose parodą lydi recenzuojama knyga-katalogas. Lieka pridurti, kad jau anksčiau buvo išleisti gerokai mažesni parodos vadovai (be eksponuojamos medžiagos katalogo)¹.

J. Jaskanis įvade akcentuoja, kad ši paroda atspindi svarų Lenkijos mokslininkų įnašą į baltų kultūros ir istorijos nuo V a. pr. m. e. iki XIII—XIV m. e. a. nušvietimą (p. 5); nurodoma, jog visos kitos baltų archeologinės medžiagos parodos buvo tik atskirų sričių ar laikotarpių apžvalgos (p. 8). Po šių įvadinųjų pastabų ar teiginių ir pateikiama baltų archeologijos tyrimų apžvalga. Iš pradžių paminėti XIX a. pabaigos—XX a. pradžios lenkų tyrinėtojai (tarp jų atsidūrė ir T. Daugirdas), paskui — tarpukario metais dirbę lenkų archeologai. Tarp jų minimi ir „naujojoje Lenkijoje“ tyrę Rokantiškių, Zvirblių (Vilnius), Miežionių (Svenčionių raj.) ir Sudotos (Ignalinos raj.) pilkapynus, bet kažkodėl iškrito Vilniuje dirbę H. Cehak-Hoľubowicz ir Wł. Hoľubowicz'ius. Kiek platėliau apžvelgti pokario metų Suvalkų, Olštino ir kt. vaivadijose esančių baltų archeologinių paminklų tyrimai, paminima daugelis lenkų archeologų, aptariamas jų indėlis į baltų archeologijos tyrimus. Be to, greta lenkų paminėti ir vokiečių archeologai O. Tischler'is, A. Bezenberger'is, W. Gaerte, K. Engel'is ir kt. Tačiau nė neužsimintas nei F. Balodis, nei H. Moora, nei J. Puzinas, nei E. Šturmas. Nė vieno žodžio nepasakyta ir apie pokario metų baltų archeologijos tyrimus Lietuvoje, Latvijoje, Baltarusijoje, Maskvoje. Todėl Vakarų Europos skaitytojui turi susidaryti vaizdas, kad baltų archeologiją tiria tik lenkų archeologai, nes iš pradžių teigiama, jog ši paroda yra pirmoji visų baltų archeologijos paroda. O tyrimų apžvalga iš tikrųjų apima tik prūsų, galindų ir sūduvių archeologinių paminklų tyrimus su nedideliu ekskursu į Vilniaus kraštą.

Įvade kiek daugiau vietos skirta baltų etnogenezei. Autorius atpasakoja L. Okulicz ir J. Okulicz'iaus baltų etnogenėzės hipotezę. Esą, baltų-slavų ar baltų protėvynė buvo prie Dnepro aukštupio, kur baltai gyvenę jau bronzos amžiuje (p. 12). Iš ten jie patraukę į vakarus ir I tūkstantm. pr. m. e. viduryje pasiekę Aistmares, asimiliavę čia gyvenusius venetus. Taip susidariusi vakarų baltų pilkapių kultūra. Ir tik II—VI a. (?) baltai asimiliavę Semboje gyvenusius venetus (p. 14). Taip esą pasitvirtina K. Būgos nuomonė, kad Baltijos jūros pakrantėse baltai apsigyveno gana vėlai. Tiesa, dėl Sembos reikia pridurti, kad įvado autoriaus nuomonė nesutampa su po jo einančio M. Kaczyński'o tekstu, nes pastarasis I—V a. Sembą laiko vienu iš vakarų baltų kultūros centrų ir nemini čia

¹ Балтите — северни с'седни на славяните (V в. пр. н. э. до около XIV в. от н. э.). София, 1978. Leidinio puslapiai nenumeruoti (apie 44 p. teksto, 2 žemėl., 23 nespalvotos ir 12 spalvotų iliustracijų); Baltowie północni sąsiedzi Słowian. W-wa, 1981. 44 p., 4 žemėl. ir 77 nuotraukos (iš jų 21 sp.). Lygiagrečiai Varšuvoje išleistas ir anglišką vertimas „The Balts — the Northern Neighbours the Slavs“ su tomis pačiomis iliustracijomis.

venetų (p. 31). Beje, dėl venetų Semboje nesutaria ne tik šios knygos autoriai. Vieno iš žymiausių dabartinių Lenkijos archeologų W. Henselio nuomone, venetai buvę viena iš seniausių indoeuropiečių grupių. Šiaurinėje Europos dalyje jie gyvenę prie Baltijos pietinio kranto tik tarp Elbės ir Vyslos, ir jau I tūkstantm. pr. m. e. juos asimiliavę slavai, kuriuos senuoju venetų vardu toliau vadinę jų kaimynai germanai².

Baltų kultūros raidą nuo V a. pr. m. e. iki XIII—XIV a. apžvelgia M. Kaczyński's ir Danuta Jaskanis. Pirmasis apžvalgos įvade supažindina su archeologų mėginimais skirstyti baltus į vakarų ir rytų bei vakarų, rytų ir Padneprės, o toliau dar kartą referuoja jau minėtą baltų kilmės hipotezę, pagal kurią jų protėvynė yra Dnepro aukštupio baseine. Iš Milogrado kultūros bei brūkšniuotosios keramikos kultūros sričių apie V a. pr. m. e. baltai ir pasiekę Priegliaus baseiną, Sembą. Šią hipotezę iliustruoja ir I žemėlapis (p. 212), kuris skelbtas ir bulgarų, lenkų bei anglų kalbomis išleistuose parodos vadovuose. Jame parodytos baltiškų hidronimų arealo ribos ir šiame areale apie 300 m. pr. m. e. buvusių Okos aukštupio, Juchново, Dnepro-Dauguvos, Milogrado, brūkšniuotosios keramikos bei vakarų baltų pilkapių kultūros arealai. Vakarų baltų pilkapių kultūrai skiriama teritorija nuo Aistmarių ir Kuršių marių iki Bebro ir Narevo upių (ji apima ir siaurutį Baltijos pajūrio ruoželį Lietuvoje). O brūkšniuotosios keramikos kultūra užima plotą tarp Vilniaus ir Berezinos, pietuose iki Ščaros upės. Kita Lietuvos dalis (tarp Vilniaus ir Baltijos) ir beveik visa Latvija lieka tuščia, tarsi neapgyventa (išskyrus prie Mūšos pažymėtą lyvių salelę). Šitokį požiūrį į Lietuvos teritoriją patvirtina ir knygos tekstas — teigiama, kad baltai į Lietuvos ir Latvijos teritoriją atėję tik pirmaisiais m. e. amžiais (p. 18).

Skiriami 4 baltų kultūros raidos chronologiniai laikotarpiai: 1. V a. pr. m. e.—I m. e. a.—ankstyvasis geležies amžius, 2. I—V a.—romėniškas laikotarpis, 3. VI—VIII a.—viduramžių pradžia ir 4. IX—XIV a.—viduramžiai. Pirmuosius du laikotarpius apžvelgė M. Kaczyński's, kitus — D. Jaskanis.

Ankstyvajam geležies amžiui skirtame skyriuje aiškinama, kad baltai su geležimi susipažino Hallstatto D periode (550—440 m. pr. m. e.), bet tik nuo II a. pr. m. e. ją daugiau naudojo prūsai ir sūduviai, o rytų baltai — dar vėliau (p. 22). Ši nuomonė kiek netikslī, nes ir rytų, ypač Padneprės, baltai su geležimi susipažino ne kiek ne vėliau, o gal ir kiek anksčiau, nes dalis geležinių Milogrado kultūros dirbinių datuojama VII—VI a. pr. m. erą³. Paragaudžio pilkapių, Silalės raj., I a. kapuose randama geležinių kirvių, ietigalių, o rytų Lietuvos pirmųjų m. e. amžių piliakalnių kultūriniame sluoksnyje aptinkama geležies apdirbimo pėdsakų ir nėra

² Хенсель В. Венеты, веныды и их связь с населением Северной Италии и Польши // Древности славян и Руси. М., 1988. С. 158—161.

³ Митрофанов А. Г. Железный век Средней Белоруссии (VII—VI вв. до н. э.—VIII в. н. э.). Минск, 1978. С. 9.

akmeninių ir daugumos kaulinių įrankių. Visa tai rodo, kad ir čia geležis buvo paplitusi nuo m. e. pradžios.

Įdomu, kad jau tuo metu vakarų baltų pilkapių kultūra ne visai vienoda, formuojasi 3 savitos sritys — Sembos, vakarų ir rytų Mozūrų. Ilgainiui jos virsta sembų-notangų, galindų ir sūduvių-jotvingių gyventomis etnokultūrinėmis sritimis. Visų jų gyventojai apibūdinami kaip sėslūs gyvulių augintojai ir žemdirbiai, gyvenę nedidelėmis bendruomenėmis. Kartu pripažįstama, kad rytų baltų piliakalnių kultūroms parodyti Lenkijos muziejuose archeologinės medžiagos nėra (išskyrus kelias šukes iš Petrešiūnų ir Dūkšto piliakalnių, p. 27).

I—V m. e. a. charakterizuojamas kaip baltų gyvų ryšių su Romos imperijos provincijomis ir intensyvaus vietinės baltų kultūros raidos laikotarpis. I—II a. svarbiausias vakarų baltų kultūros centras buvusi Semba, bet archeologinės medžiagos iš šios srities Lenkijos muziejai neturi ir paroda pilnai jos neatspindi (p. 31). I a. pab.—II a. pradž. Mozūrų ežeryno šiaurinėje dalyje iškyla galindų ir sūduvių kultūros sritys, kurių gyventojai II—III a. kolonizavę ir Suvalkų bei Augustavo sritis (p. 31—32). Autorius apibūdina visų šių sričių mirusiųjų laidojimo papročius, kapų radinius, akcentuoja papuošalų savitumą ir meniškumą. II—V a. vadina vakarų baltų kultūros „aukso amžiumi“ (p. 35). Rytų baltų (iš tikrųjų tik Lietuvos teritorijoje gyvenusių) kultūra apibūdinama labai glauštai — paminėtos kultūrinės sritys, jų vietiniai bruožai (p. 38—39). Lieka pridurti, kad II—V a. baltų etnokultūrinė situacija matyti iš II žemėlapis (p. 214). Jis, kaip ir tekstas, jau neliečia Baltarusijos teritorijos — Padnėprės baltų. Iš žemėlapio sprendžiant, skalviai laikomi vakarų baltais, siauru pajūrio ruožu nuo Minijos—Veiviržo santakos pietuose iki Terbos upelio šiaurėje gyventa kuršių, o visa centrinė Zemaitija (Jūros, Ventos ir nemaža Dubysos baseino dalis) lieka tuščia, tarsi ir tuo metu būtų negyvenama. Tik Mūšos—Lielupės ir Nevėžio bei Žeimenos baseinuose gyventa lietuvių bei latvių protėvių.

D. Jaskanis VI—XIV a. apžvalgą pradeda nuo baltų etnokultūrinės situacijos pasikeitimų. Ji sumini sembų-notangų ekspansiją į Žemutinį Pavyslį, galindų migraciją į pietvakarius, kartu ir VIII—IX a. rytų slavų ekspansiją į šiaurę ir greitą Dnepro bei Dauguvos aukštupių baseinų kolonizaciją, baltų asimiliaciją. Taip II tūkstantm. pradž. nusistovėjusi lietuvių ir rusų gyventų plotų riba, kuriėjusi pro Merkinę (!), Eišiškes (!), Ašmeną (!) ir Svyrius (p. 43). O IV žemėlapyje (p. 217) matome kitas ribas. Šis žemėlapis yra ir ankstesniuose parodos vadovuose. Tai truputį papildytas ir kiek pakeistas J. Ochmański'o žemėlapis⁴, kuriame baltų gyventi plotai pietuose ir pietryčiuose siekia Nemuno aukštupį, o rytuose — Naručio ežerą, taigi gerokai toliau į pietus nuo Merkinės ir Eišiškių. Lietuva šiame žemėlapyje atrodo gana savotiškai. Pagal jį XII a. kuršiai gyvenę iki Kuršėnų, Varnių ir Tverų, o žemaičiams priskirta

⁴ Ochmański J. Historia Litwy. Wrocław; W-wa; Kraków, 1967. S. 23.

dar nemaža Lamatos dalis (Veiviržo ir Tenenio baseinai)⁵. Kaip dažnai ir pas mus, sekant P. Dusburbiečiu, sūduviams priskirta visa Lietuvos Užnemunė iki Nemuno šiaurėje ir rytuose, nors šiauriniame Užnemunės pakraštyje sūduvių-jotvingių kapinynų nėra. Vakariniėje bei šiauriniėje respublikos dalyje skiriami etniniai-gentiniai vienetai (kuršiai, skalviai, žemaičiai, žiemgaliai), o rytinėje atsiranda administraciniai (?) vienetai — žemės: Deltuva (teritorija nuo Pasvalio šiaurėje iki Raudondvario prie Nemuno pietuose bei Utenos ir Molėtų apylinkių rytuose), plotas tarp Vilniaus ir Kauno bei Merkinės pietuose ir Maišiagalos apylinkių šiaurėje vadinamas Lietuva, Neries dešiniajame krante į rytus nuo Vilniaus randame Našėnų žemę, o teritorija tarp Nemuno aukštupio ir Merkio iki Neries šiaurėje (į rytus nuo Vilniaus) vadinama Aukštaitija, nors rusų metraščiai nežino nei aukštaičių, nei Aukštaitijos.

Autorė stengiasi išsamiai supažindinti su baltų kultūra, ūkiu, pateikia duomenų apie galimą gyventojų skaičių. Teigia, kad Prūsijoje gyvenę vidutiniškai 5 žmonės 1 km² (Semba buvusi tankiau gyvenama — gal net 10 žmonių 1 km²), o Lietuvoje gyventa rečiau — 4 žmonės 1 km² ir Latvijoje — 3 žmonės 1 km² (ar gal net mažiau). Todėl, autorės nuomone, Prūsijoje ir Lietuvoje galėję gyventi po 170 tūkst., o Latvijoje apie 140 tūkst. žmonių; iš viso baltų būtų buvę apie 0,5 mln. (p. 46). Atrodo, šie skaičiai paimti iš daugiau kaip prieš 50 m. spausdinto H. Łowmiański'o darbo⁶, bet jis spėjo, kad Prūsijoje bus gyvenę ne 5, o 4 žmonės 1 km², o Lietuvoje — tik 3. Todėl dabar pateikiami skaičiai kiek šlubuoja — turėtų būti didesni. Antai dabartinė Lietuvos teritorija apie 65 tūkst. km², jei gyventų 4 žmonės 1 km², gautume nebe 140 tūkst., o 260 tūkst. Iš IV žemėlapiu matome, kad ši teritorija XII a. buvo gerokai didesnė. D. Jaskanis nurodo, kad I m. e. tūkstantmečio antroje pusėje baltų ūkinis gyvenimas intensyviai plėtojosi, augo socialinė diferenciacija, ypač prūsų ir kuršių. Daugiau vietos skiriama VI—VII a. iškilusiam galindų ūkiniam-kultūriniam centrai, gyviems galindų ryšiams su Juodosios jūros pakrantėmis ir Vakarų Europos kraštais (p. 46—47), o paskui vėl iškyla Semba ir Pagudė, kaip svarbūs baltų ūkio ir kultūros centrai (p. 50—51). Už Prūsijos ribų gyvenę baltai susilaukė tik trumpą bendrų pastabų: nurodoma, kad kuršių kultūra nuo VI a. įgauna daugiau lietuviškų bruožų, o rytų Lietuvos piliakalniai tuo metu tapę bendruomenės vyresniųjų rezidencijomis, turį ryškų kultūrinį sluoksnį (p. 52). Iš tikrųjų dar nė vieno tokio piliakalnio su intensyviu VI—

⁵ Greičiausiai įtakos turėjo kai kurių archeologų nuomonė, kad II tūkstantm. pradžioje ši sritis turėjusi „žemaitiškų medžiaginės kultūros elementų“ ir priskirtina vėlesnei Karšuvos žemei; žr.: Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuva valstybės susidarymo išvakarėse // Lietuvių materialinė kultūra IX—XII amžiuje. V., 1978. P. 5. Ši nuomonė egzistuoja ir istoriniuose O. Maksimaitienės sudarytuose žemėlapuose: Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1976. T. 1. P. 598 ir Lietuvos istorija. 1: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų. V., 1985. P. 33. Iš tikrųjų archeologinė medžiaga neleidžia Lamatos skirti žemaičiams.

⁶ Łowmiański H. Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. Wilno, 1931. S. 95.

IX a. kultūrinio sluoksniu rytų Lietuvoje nesame nei radę, nei ištyrę (Kernavės, Maišiagalos, Narkūnų, Nemenčinės ir kt. šio laikotarpio kultūrinio sluoksniu neturi).

Trumputėje IX—XIV a. apžvalgoje konstatuojama, kad jau IX—X a. baltų genčių ūkis ir socialinė raida pasiekė tokį lygį, kad atsirado sąlygos valstybėms susidaryti (p. 52—53). Prasidėję lietuvių puolimai į Lenkiją ir iš ten atvaryti belaisviai ypač daug padėję Lietuvos ūkiui augti (p. 53), ir tai paskatinę sudaryti Lietuvos valstybę. Aptariant turtingų feodalų kapus, minimas ir sudeginto kario su tarnu kapas iš Laivių (p. 53), o tarp pilių — Nemenčinės pilis, saugoma 10 m (iš tikrųjų 5 m) aukščio pylimo iš lengviau priimanamos pusės ir iš akmenų mūrėtų sienų (!, p. 54). Kartu pripažįstama, jog X—XIII a. prūsų ir sūduvių ūkinis gyvenimas yra nepakankamai ištirtas, trūksta to laikotarpio archeologinės medžiagos (p. 55). Esą, galima pastebėti tik baltų kultūros bendrųjų bruožų stiprėjimą, jos vienodėjimą (p. 55). Apžvalga baigiama pastabomis apie slavų kultūrinę įtaką baltams. Ypač tai atspindinti kalba. Teigiama, kad iš maždaug 1800 žinomų prūsų kalbos žodžių bent 11% esą lenkų kalbos skoliniai, daugelis jų iš laikotarpio iki X a. (p. 57—58).

Antroji knygos dalis baigiama literatūros sąrašu. Nurodytas 81 archeologų, kalbininkų darbas, iš kurių 10 lietuvių ir 2 latvių autoriai. Literatūros sąrašė yra ir M. Gimbutienės knyga apie baltus anglų kalba, 1963 m. išleista Londone, nors geriau buvo nurodyti vokišką jos variantą, išleista 1983 m. Miunchene.

Trečioji knygos dalis — eksponuojamos medžiagos sąrašas-katalogas: nurodyta archeologinių radinių medžiaga, dydžiai, muziejus, kuriame radinys saugomas, inventoriaus numeris, chronologija. Parodoje eksponuoti daugiau kaip 80 paminklų radiniai. Iš jų 21 paminklas yra Suvalkų vaivadijoje, 22 — Olštino, po vieną kitą Elbingo, Lomžos, Ostrolenkos vaivadijose. Daugiausia eksponuota Suvalkų ir Olštino vaivadijų archeologinių paminklų medžiaga, nes iki šiol lenkų archeologai daugiausia ir tyrė sūduvių bei galindų paminklus. Nemaža medžiagos ir iš baltų archeologinių paminklų, esančių ne Lenkijoje. Po keletą radinių eksponuota iš 21 Kaliningrado srities paminklo, iš 2 Baltarusijos ir 9 pietryčių Latvijos paminklų. Palyginti nemaža eksponuota radinių ir iš Lietuvos — daugiau kaip 200 (apie 20% visų eksponatų) iš 23 paminklų. Dauguma jų iš Miežionių, Sventionių raj. (19), Rokantiškių (21) ir Žvirblių (35), abu prie Naujosios Vilnios, Sudotos, Ignalinos raj. (37), bei Vilkiutinio, Varėnos raj. (20), pilkapynų ir Pašušvio, Kėdainių raj. (15), kapinyno. Iš likusių keliolikos paminklų eksponuojama po keletą radinių, o keliolikos eksponatų radimo vieta nurodyta tik Lietuva (be tikslesnių metrikų). Kataloge yra ir 14 radinių spalvotos bei 39 radinių nespalvotos nuotraukos. Tad knygoje paskelbti visi svarbiausi geležies amžiaus archeologiniai radiniai iš Lietuvos, esantys Lenkijos muziejuose (išskyrus Žvirblių pilkapių radinių kolekciją). Tiesa, didesnes iš Lietuvos į Lenkijos muziejus patekusias archeologinių radinių kolekcijas (Kaniūkų, Mie-

žionių, Pakalniškių, Pašušvio, Rokantiškių, Sudotos, Vilkiautinio) jau anksčiau paskelbė lenkų archeologai.

Iš kataloge skelbiamų radinių reikia paminėti Krokuvos archeologijos muziejuje esančius žalvarinėmis grandelėmis ir įvijomis puošto audinio fragmentą bei 2 cm skersmens įviją, pilną storų vilnionių siūlų, iš Biržų (Astravo?) kapinyno, datuojamus IX—XII a. (Nr. 921 ir 923), Valstybiniame archeologijos muziejuje Varšuvoje esančias trimitines antkakles iš Linkuvos (Nr. 451, 452), tame pačiame muziejuje saugomą sidabrinę VI—VII a. antkaklę iš Rokiškio (Nr. 689). Ypač įdomūs radiniai iš Upytės, Panevėžio raj., kapinyno. Iš čia žinome III—V a. kapų ir radinių. Parodoje eksponuojamos Krokuvos archeologijos muziejuje esančios šio laikotarpio apyrankės (Nr. 444, 445, 485) bei 2 antkaklės kūginiais galais (Nr. 446, 447), be to, IX—XII a. vėžlinė segė (Nr. 943) — skandinaviškas ir lyvėms būdingas papuošalas, bene vienintelis dabar žinomas toks radinys iš Lietuvos, ir nedidelė pasaginė segė (Nr. 944). Matyt, Upytėje būta ir vėlesnių kapų, nei iki šiol manėme. Tarp papuošalų, kurie neteko savo metrių, yra trimitinės antkaklės iš Lodzės (Nr. 448) ir Krokuvos universiteto (Nr. 462) muziejų, krūtinės papuošalas iš grandinėlių ir kiauraraščių kabučių-plokštelių iš Lodzės muziejaus (Nr. 463), sidabruota skliutakojė segė (Nr. 690) iš Krokuvos universiteto rinkinių (tik jos iliustracija sukeista su lankinės žieduotosios segės iš Pašušvio — Nr. 673). Ypač įdomi sidabrinė apskrita 7,5 cm skersmens kiauraraštė puošni XVI—XVII a. segė (Nr. 1009, spalvota nuotrauka p. 61) ir sidabrinis žiedas pinta priekine dalimi (Nr. 1010) iš Kauno apylinkių, saugomi Valstybiniame archeologijos muziejuje Varšuvoje. Tad katalogas yra svarbi Lenkijos muziejuose esančios Lietuvos archeologinės medžiagos publikacija.

Iš katalogo matyti, kad eksponuojama labai maža radinių iš Sembos, kad visai nėra jų iš skalvių, kuršių, žemaičių ir žiemgalių gyventų plotų, labai nedaug iš Baltarusijoje esančių baltiškų paminklų, maža ir latgalių bei sėlių kultūrą rodančių radinių. Todėl ši paroda negali būti laikoma visų baltų genčių geležies amžiaus kultūros paroda. Iš tikrųjų ji atskleidžia tik lenkų archeologų indėlį į šios kultūros tyrimus.

Prie katalogo pridėta bibliografija — 122 darbų sąrašas (p. 205—211): 95 yra lenkų autorių (78%), 16 (13%) — vokiečių, 5 (4%) lietuvių ir po 2 latvių bei baltarusių archeologų darbus.

Baigiant lieka pasidžiaugti ypač rūpestingu knygos parengimu ir išleidimu — kokybiškos iliustracijos, labai maža korektūros klaidų (iškraipytų vietovardžių). Bibliografijoje prie visų lenkų, lietuvių, latvių ir rusų kalbomis minimų knygų ir straipsnių originalo kalba skliaustuose duotas jų vertimas į vokiečių kalbą, knygos gale (p. 218—222) pridėtas vietovardžių sąrašas, kuriame šalia dabartinio nurodytas ir senasis pavadinimas, jei jis pakeistas.

Adolfas Tautavičius

Metryka Litewska: Księga Sigillat. 1709—1719 / Opracował Andrzej Rachuba. Warszawa: PWN, 1987. 266 s. 1000+200 egz.

Apie Lietuvos Metrikos (toliau — LM) reikšmę LDK tautų ir kaimynų istorijos tyrinėjimams kalbėti nereikia — tai labai gerai žinoma. Tad ir nenuostabu, kad vėl susirūpinta skelbti šio didžiulio šaltinių komplekso medžiagą, platesniam istorikų ratui dar nelengvai prieinamą. Apie TSRS ir Lenkijos istorikų planus išleisti LM knygas mokslinė visuomenė informuota¹. Recenzuojama knyga yra pirmoji iš vykdomų planų.

Tai 1709—1719 m. LDK kanclerio Karolio Stanislovo Radvilos antspaudojamų raštų registracijos knyga, viena iš vadinamųjų Sigilatų knygų. Valdovo skelbiamas privilegijas ir raštus parengdavo LDK raštinėse, jų tekstus įrašydavo į LM knygas. Kad taptų dokumentais, prie jų reikėjo pridėti valstybės antspaudą. Tai operacijai atlikti ir buvo vedami antspaudojamų raštų sąrašai, taip susidarė Sigilatų knygos. Į jas įrašydavo dokumento paskelbimo datą, labai lakonišką jo turinio santrauką-regestą bei nurodydavo, kurioje LM knygoje, jos lape įrašytas visas dokumento tekstas. Tai buvo pagalbinės raštinės priemonės. Jų, kaip istorijos šaltinio, vertė yra mažesnė, palyginti su LM knygomis, kuriose įrašyti čia suregistruoti dokumentai. Tačiau toli gražu ne visi iš raštinės išeinantys ir antspaudojami dokumentai aptinkami tose knygosė, tad Sigilatų knygos gali būti vienintelis informacijos šaltinis apie tokius dokumentus. Jos ypač svarbios LDK centrinių raštinių, vienos iš valstybės valdymo grandžių, darbui nagrinėti. Taigi pačios knygos yra valstybės istorijos šaltinis. Todėl, deklaruojant didesnę istorikų poreikį skelbti kitų rūšių LM knygas, galima pritarti ir šitam leidžų pasirinkimui.

Recenzuojamas tomas susideda iš Redakcinės kolegijos pasirašytos pratarmės, įvado, sutrumpinimų sąrašo, knygos teksto su komentarais, asmenvardžių ir vietovardžių rodyklių. Publikaciją parengė A. Rachuba, kiek anksčiau paskelbęs ir Lenkijos archyvuose esančių LDK raštinių Sigilatų knygų apžvalgą². Jis vadovavosi *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku* (Red. K. Lepszy. Wrocław, 1953) ir, aišku, teise daryti leistinus ir dėl skelbiamo šaltinio pobūdžio būtinus nedidelius pakeitimus. Knygos parengėjas galėjo naudotis Lenkijos istorikų, šaltinių skelbėjų sukaupta patirtimi, kaip leisti Lenkijos istorijos šaltinius, dažnai analogiškus lietuviškiems, taip pat Lietuvos istorijos. Todėl, pradedant didžiulį LM skelbimo darbą, labai naudinga kiekviena nauja publikacija, kurios patirtimi galima pasinaudoti, kurios analizė

¹ Пашуто В. Т., Хорошкевич А. Л. Совместная публикация советских и польских историков // Вопросы истории. 1981. № 2. С. 158—160; Бычкова М. Е. Литовская Метрика — совместное издание советских и польских историков // История СССР. 1981. № 4. С. 214—215; Бугай Н. Ф., Бычкова М. Е. О сотрудничестве историков СССР и Польши // Вопросы истории. 1984. № 8. С. 151—152.

² Rachuba A. Księgi Sigillat Metryki Litewskiej // Przegląd historyczny. 1981. T. 72, z. 1. S. 95—110.

palengvintų darbą, padarytų jį kokybiškesnį, padėtų išvengti netikslumų. Kaip tik turėdami prieš akis tokius poreikius, daugiausia dėmesio skirsime knygos parengimui spaudai.

Tačiau iš pradžių, nori nenori, reikia sustoti prie pratarmėje esančio LM įvardijimo, keliančio kai kurių abejonių. LM čia vadinama „visuma knygų ir rejestrų, kadaisė saugotų LDK valstybės archyve ir sudarytų kanclerio (Didžioji Metrika) ir pakanclerio (Mažoji Metrika) raštinėje arba patekusių ten iš privačių archyvų“³. Pirmiausia neteislinga būtų tapatinti LDK valstybės archyvą ir didžiojo kunigaikščio, LDK kanclerio bei pakanclerio raštinių archyvus. Juk ir skelbiama knyga yra kanclerio raštinės produkcija, buvo saugoma arba ten, arba iš karto pateko į Radvilų archyvą, bet ne valstybės archyve. Toli gražu ne visos ankstyvosios LM knygos ar sąsiuviniai, iš kurių ilgainiui susidarė knygos, bus kilę iš kanclerio ar pakanclerio raštinių. Bent mums nežinoma LM knygų, pakliuvusių į ją iš privačių archyvų. Čia pateko vietinių teismų aktų knygos, pvz., vadinamojo Vilniaus pilies teismo aktų knygos⁴, bet tai juk ne privačios knygos. Atvirkščiai, skelbiamoji rodo, kad kai kurios knygos, turėjusios būti LM, pateko į privačius archyvus. Mūsų kritika destruktivi. LM susidarymo ir egzistavimo istorija dar per menkai pažįstama, bet jos tyrinėtojų darbai jau dabar įpareigoja suabejoti čia duotu apibrėžimu.

Įvade pateikiamos svarbiausios žinios apie skelbiamą knygą, ji aprašoma, aptarta skelbimo metodika, išaiškinama visos publikacijos ir atskirų pozicijų struktūra. Paaishkėja, kad į ją rašyti pradėta 1709 m., grįžus į Lenkijos ir Lietuvos valstybės sostą Augustui II, nustota — 1719 m., mirus kancleriui K. S. Radvilai. Knygą vedė LDK didžiojo antspaudo sekretorius, patikimas kanclerio tarnas Kazimieras Antanas Zlotkovskis lenkų, taip pat ir lotynų kalba. Ji saugoma Vyriausiajame senųjų aktų archyve Varšuvoje, vadinamojo Radvilų archyvo VI skyriuje. Kaip knyga ten pateko, matyt, nežinoma, bent jau nieko nerašoma. Ne iš įvado, o tik iš sutrumpinimų sąrašo bei minėto A. Rachubos straipsnio sužinome, kad ten pat saugoma ir jos kopija, naudojama archeografinėse pastabose. Skelbiama knyga laikoma originalu, o jei ne, tai kopija, vienlaikė su originalu.

Nurodoma, kad joje, be pačių sigilatų, gale yra pridėtas gleitų, 1710—1712 m. išduotų iš LDK didžiosios raštinės, sąrašas, kuris neskelbiamas. Aiškinama, kad tai tėra pačių sigilatų ištrauka; įra-

³ P. 6 [...] ogół ksiąg i rejestrów przechowywanych niegdyś w archiwum państwowym Wielkiego Księstwa Litewskiego, a powstałych w kancelariach kanclerza (Metryka Większa) i podkanclerzego (Metryka Mniejsza) oraz napływających z archiwów prywatnych. P. 10 [...] собрание книг и реестров, когда-то хранившихся в государственном архиве Великого княжества Литовского и составленных в канцеляриях канцлера (Большая метрика) и подканцлера (Малая метрика) или поступивших туда из частных архивов.

⁴ Кяупене Ю. Книги Вильнюсского замкового суда XVI в. в составе ЛМ // Литовская Метрика: Тезисы докладов межресп. науч. конференции. Вильнюс, 1988. С. 42—45.

šiai apie gleitų išdavimą yra iš ten išrinkti ir surašyti atskirai. Vis dėlto, matyt, derėjo arba šį nedidelį sąrašą (8 lapų) įdėti, arba, skelbiant sigilatus, pažymėti jame esančius įrašus.

Kiekvienas Sigilatų knygos įrašas sudaro atskirą publikacijos poziciją, turi numerį. Jų yra 1224. Knygoje, kaip minėta, yra dokumento parengimo (ne antspaudavimo) data bei trumpa turinio santrauka-regestas. Jie ir pateikiami kiekvienoje pozicijoje. Regestai labai lakoniški, neinformatyvūs, ir skelbėjas ieškojo būdų, kaip juos papildyti. Naujos informacijos šaltiniu tapo LM knyga, kurioje įrašyta didžioji dalis antspauduojamų dokumentų — 1709—1719 m. LDK kanclerio K. S. Radvilos raštinės knyga (TSRS centrinis valstybinis senųjų aktų archyvas. F. 389. B. 155 — toliau LM kn. 155). Iš ten esančių įrašų paimta informacija įkomponuota į Sigilatų knygos regestus ir skelbiant nurodoma paprastuose skliaustuose. Minėtoje knygoje įrašyti ne visi dokumentai, kurių regestai skelbiami. Tokiu atveju papildomos informacijos nėra. Regestai taip pat papildomi literatūros žiniomis; tokiu atveju informacija nurodoma laužtiniuose skliaustuose. Kai net šitaip papildytas regestas nepaaiškina dokumento turinio, po juo pateikiama skelbėjo sudaryta papildoma santrauka (kursyvu), skelbiamas visas dokumentas ar jo ištrauka.

Savo planą skelbėjas vykdė pakankamai nuosekliai ir sėkmingai. Papildoma informacija neužgožia knygos teksto, jis be vargo išskiriamas. Tačiau su šia informacija susiję ir viena kita abejonė ar nesusipratimas. Retkarčiais pasigendama laužtiniuose skliaustuose pateiktos informacijos pagrindimo, šaltinio nurodymo, tenka tikėti, bet ne įsitikinti. Pasitaiko informacijos ne tik skliaustuose, bet dar ir kabutėse (Nr. 57, 254, 269, 284 ir kt.) — įvade nenumatytas toks jos perteikimo būdas. Numanu, kad tai citatos iš paties dokumento, bet gal ir klystame. Taip pat atrodo, kad po regestu tuo pačiu šriftu spausdinamas visas dokumentas ar jo ištrauka (Nr. 32, 187, 253, 289 ir kt.) yra ne iš skelbiamos knygos, bet iš LM kn. 155. Numanu, tai numanu, bet aiškumo dėlei skelbėjas turėjo tai nurodyti prie tos pozicijos, ne tik įvade. Šios pastabos liečia papildomos informacijos pateikimo techninę pusę. Pati informacija parinkta gerai, duodama ten, kur jos trūksta, atkreipia dėmesį į svarbesnius dokumentus, kai to nepadaro skelbiami regestai.

Tais atvejais, kai skelbėjas turėjo tam tikrą informaciją, po regestu pažymima, kur yra dokumento originalas, kurioje LM kn. 155 vietoje jis įrašytas, kur yra dokumentų nuorašų (tenkinamasi 1—2 pavyzdžiais), kur dokumentas jau skelbtas, ir nurodoma svarbiausia literatūra, kurioje rašoma apie tą dokumentą ar jis panaudojamas. Nors visa ši informacija liečia ne patį regestą, ne skelbiamą knygą, o dokumentą, kurio regestas skelbiamas, reikia pritarti skelbėjo pastangoms suteikti kuo platesnę informaciją. Kitas dalykas, kad šiuo metu, kol nėra skelbtų Lietuvos istorijos šaltinių bibliografijos, ji negali būti pilna — reikia tikėtis, dar bus išaiškintas ne vienas originalas ar nuorašas, paaiškės, kad leidėjų akiratin

nepateko viena kita sunkiau ar lengviau pasiekiamą publikaciją.⁵

Cia skelbėjas pateikė skaitytojui mįslę, nurodydamas dvi LM kn. 155 lapų numeracijas ir įvade teigdamas, kad tai rodo dokumentų vietą knygoje, prieš ją galutinai sutvarkant XVIII a. viduryje, ir leidžia nustatyti toje knygoje įvykusius pakitimus. Bet nė žodžio, iš kur tie antrieji lapų numeriai, kokiomis aplinkybėmis knyga buvo pertvarkyta, iš kur žinoma, kad tai įvyko kaip tik XVIII a. viduryje. Beveik visus atsakymus galima rasti minėtame straipsnyje, bet negi skaitytojas, paėmęs į rankas recenzuojamą knygą, privalės apsirūpinti ir tuo straipsniu. Taip dar kartą susiduriame su bene didžiausia įvado yda — perdėtu glaustumu, lakoniškumu, būtinai reikalingos informacijos nutylėjimu. Be ką tik aptarto atvejo — minėtos Sigilatų knygos nuorašo apibūdinimo trūkumo, tai rodo ir toks faktas: publikacijoje nepažymėta nei skelbiamos knygos, nei LM kn. 155 pilna archyvinė signatūra. Tai padaryti galgi privalu! Sunku suprasti, kodėl taip yra, juolab kad A. Rachuba yra ištyręs skelbiamos Sigilatų knygos, jos nuorašo bei LM kn. 155 tarpusavio ryšius⁶.

Svarbią vietą skelbėjas skiria asmenvardžių ir vietovardžių rodyklėms. Jos duodamos išplėstos, turi atlikti ir pastabų, komentarų vaidmenį. Asmenvardžių rodyklėje pateikiamos teisingos pavardžių ir vardų formos, taip pat, jei žinomos, — gimimo, mirties, įvairių pareigybių užėmimo datos, moterų ir mergautinės pavardės bei santuokos. Ši informacija iš tiesų atstoja komentarus, ja patogiau naudotis. Skelbėjas padarė didelį darbą surinkdamas duomenis dažnai apie mažai žinomą, antraeiles pareigas užėmusį asmenį. Svarbus šių žinių šaltinis bus buvusi skelbiama knyga bei LM kn. 155, deja, ne visada pakankamai panaudojama. Liko nenurodytos Kristino Jokūbo Hiršo (Nr. 736 — Vilniaus miesto tarėjas), Stanislovo Korvino Kalinovskio (Nr. 191, 491, 547—549, 930 — Telšių seniūnas, LDK kariuomenės raštininkas), grupės Piltinės apygardos pareigūnų (Nr. 1162) ir kt. pareigos. Turint galvoje ateities darbus, vertėtų pamąstyti, kad jei jau rodyklė turi atstoti pastabas, komentarus, tai ar nereikėtų nurodyti šaltinyje esančius ir ne pareigūnų luominius ar kitus požymius — prie LDK totorių pavardžių rašyti, kad jie „totoriai“, turint galvoje ir jų tautybę, ir luomą, jei bajoras, pvz., iš Kuršo, tai ir rašyti „Kuršo bajoras“, nurodyti kad ir žemą karinį laipsnį ir kt. Tai padaryti nebūtų sunku: juk niekas nereikalautų ieškoti šių žinių ne skelbiamame šaltinyje — užtektų to, kas yra jame.

Apskritai asmenvardžių rodyklė ir sumanyta gerai, ir sumanytas įgyvendintas. Vienas kitas neapsižiūrėjimas rengiant apie 2000 rodyklės pozicijų esmės nekeičia. Šito, deja, negalima pasakyti apie vietovardžių rodyklę. Ji sudaryta visiškai ignoruojant dabartinę ling-

⁵ Štai vienas pavyzdys: Nr. 730. 1713.II.22 Vilniaus batsiuvių cecho konfirmacinė privilegija yra skelbta gerokai anksčiau, negu nurodoma, ir iš originalo: *Собрание древних грамот и актов городов Вильны, Ковна, Трок, православных монастырей, церквей и по разным предметам. Вильно, 1843. Ч. 1. С. 189—194*

⁶ R a c h u b a A. Op. cit. P. 102—106.

vistinę ir administracinę-politinę buvusių LDK žemių padėtį. Daugeliui paėmusių į rankas recenzuojamą knygą vietovardžių rodyklė nefunkcionuos, mažai ką begalės padėti.

Juk dabartiniame žemėlapyje nerasime *Chwejdany, Ejragota, Olita, Olkieniki, Onikszty, Orany* — tai Kvėdarna, Ariogala, Alytus, Valkininkai, Anykščiai, Varėna. Kaip matome, skiriasi net pirmosios vietovardžių raidės. Nežinant, kaip šios vietovės vadinosi lenkiškai, rodyklėje jų rasti praktiškai neįmanoma. Mažai tepadedą retkarčiais, tik prie miestų ar stambesnių miestelių, skliaustuose nurodomos lietuviškos formos, tuo labiau kad dažnai klaidingos: rašoma *Kupiszki, Kwedarna, Valkininkas* ir pan. vietoj *Kupiškis, Kvėdarna, Valkininkai*. Vietovardžių rodyklėse būtina atskiriomis pozicijomis pateikti šaltinio ir dabartinę oficialią formą, sujungti jas nuorodomis. Abiem atvejais pageidautina nurodyti ir administracinį priklausymą, tuo labiau kad bent Lietuvos TSR teritorijoje tai padaryti nesunku, nes turime gerą pagalbinę priemonę — Ž. Noreikos ir V. Stravinsko parengtą „Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinyną“ (V., 1974—1976. D. 1—2). Tokį metodą skelbėjas naudoja Latvijos ir Estijos vietovardžiams (*Daugavpils — Dyneburg, Derpt — Tartu*), taip pat, nors ir nenuosekliai, — Baltarusijos. Lietuvai kažin kodėl tai negalioja.

Nenuoseklumą, sunkinančių pasinaudoti šia rodykle, yra ir daugiau. Antai kaip atskiros pozicijos pateikiamas Kauno miestas, pavietas, seniūnija, ekonomija. Tas pats padaryta ir prie Bresto, Gardino ir kt. Tai teisinga ir sveikintina. Bet štai pozicijos Vilnius, Trakai, Ašmena, Lyda ir kt. Čia ir miestas, ir pavietas, ir kiti administraciniai-teritoriniai vienetai suplakti. Rodyklėje pateikiamos mažesnės vietovės niekad neatskiriamos nuo administracinio-teritorinio vieneto, kurio centru jos buvo, nors tai padaryti dažnai nesunku. Ir čia iš vietovardžių rodyklės, turinčios atstoti pastabas, tikėtasi daugiau. Dabar gi vargu ar galima sakyti, kad ji atlieka numatytą vaidmenį.

Pastabų prisirinko nemažai, jos liečia knygos pagalbinį informacinį aparatą — reikšmingą kiekvienos publikacijos dalį. Bet svarbiausia yra skelbiamos Sigilatų knygos tekstas. Jis perteiktas gerai, jam pretenzijų nėra. Knyga nedulkės lentynose, ja intensyviai naudosis LDK istoriją tyrinėjantys žmonės, čia ras naujų faktų. Be to, knyga padės orientuotis atitinkamoje LDK kanclerio raštinės knygoje, LM kn. 155; tuo tikslu, tarp kita ko, ji ir buvo rašoma toje raštinėje. Nors neišvengta neatidumo, šiokių tokių nenuoseklumų, ne visur dirbant analogišką darbą galima bus sekti skelbėju, galima drąsiai teigti, kad LM skelbimo darbą Lenkijos istorikai pradėjo sėkmingai.

Zigmantas Kiaupa

Malgorzata Stolzman. Nigdy od ciebie miasto... Dzieje kultury Wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832—1863). Olsztyn: Pojezierze, 1987. 279 s. 19500+350 egz.

Sekdami neseniai mirusios Lenkijos LR istorikės M. Stolcman mintį, poeto Česlavo Milošo padedami, pratęskime knygos pavadinimą: „Nigdy od ciebie, miasto, nie mogłem odjechać...“ Kiek daug aliuzijų žodžiuose, kurie, išplėsti iš lyrikos posmo, ima reikšti ne tik poeto gimtinės ilgesį, jaunystės miesto prisiminimą, bet ir kažką kita, kam visai nereikalingas meninės intuicijos mikroskopas. Skaitant knygą, nepalieka viena mintis: ar tą patį reiškinį apmąsto ir jaučia krovuviškė istorikė ir lietuvių kilmės lenkų poetas. Atrodo, ne. M. Stolcman mokslinės analizės gylis mažesnis už Č. Milošo meninės intuicijos gelmę. Ten, kur poetui kyla dilema tarp savo lietuviškų šaknų pajutimo ir kartu priklausymo lenkų tautai, istorikei viskas atrodo gana aišku: 1831—1863 m. Vilniaus kultūros istorija — tai lenkų kultūros buvusių abiejų tautų Respublikos žemių provincinis variantas. Nerasime knygoje kiek rimtesnio mėginimo paaiškinti, kokiais pagrindais remiantis išskiriamas Vilnius, kaip atskiros ir savitos kultūros vieta. Gan mechaniškai į mokslinį veikalą perkelta poetinė intuicija, todėl ima reikštis ne kaip egzistencinė C. Milošo problema, bet kaip politinės tendencijos ženklas. Ta prasmė M. Stolcman nekelia sau uždavinio giliai išanalizuoti, nesiekia prasiskverbti į ano meto Lietuvos visuomenės sąmonės sandarą bent taip, kaip tai neseniai mėgino padaryti kitas lenkų tyrinėtojas J. Bardachas savo knygoje „Apie seną ir neseną Lietuvą“¹. Šį paviršutinį Vilniaus kultūros specifikos suvokimą užčiuopiame jau pirmuosiuose M. Stolcman veikalo puslapiuose: „Sugniuždytame po sukilimo Vilniuje liko apie 50 tūkstančių gyventojų, kurių pusė buvo žydai ir rusai, o 25 tūkstančiai — lenkai arba, kaip jie mėgo save vadinti, lietuviai“ (p. 7). Remdamiesi šia dar 1835 m. M. Balinskio paskelbta statistika, dalis tyrinėtojų yra pareiškę ir priešingą nuomonę: XIX a. pirmojoje pusėje Vilniuje lenkų apskritai nėra (nepaisant lenkų kalbos viešpatavimo), nes argi istorikai besąlygiškai gali skirti vienai tautai tuos žmones, kurie sąmoningai tapatina save su kita. Ši retorika, aišku, yra antrosios pozicijos teorinis pagrindas, neprieštaraujantis moksliniams istorizmo reikalavimams. Kita vertus, kai sakoma, jog tuo metu Lietuvos sostinėje gyveno tik arba lenkai, arba lietuviai, akivaizdu, jog turim reikalą su kraštutinėmis vieno, nepaprastai sudėtingo reiškinio ribomis. Pats reiškinys, problemos epicentras lieka kažkur toli, nepaliestas, nepaaiškintas, kai kada net nenujaučiamas. Tik kartais (dažniausiai biografijos žanro mėgėjams) kyla ano meto rašytojų ar mokslininkų tautinės savimonės klausimas. Tačiau M. Stolcman nekėlė sau uždavinio aiškintis tai, kas neaiškiausia. Ir būtent taip neaišku, kad mokslinis, conceptualus, bent hipotetiškas etniniu požiūriu heterogeniškos Lietuvos kultūros analizavimas darosi neįmanomas. Skaitant aptariamą knygą, net kyla mintis, jog meninis, asociatyvus jos konstravimas, atskirų dalių pavadinimai išduoda tą situaciją, kai meninis intuityvumas tartum siekia toliau negu preciziški mokslo metodai. Gražus, nepriekaištingas tokio intuityvumo pavyzdys —

¹ Bardach J. O dawniej i niedawniej Litwie. Poznań, 1988.

V. Mykolaičio-Putino knyga „A. Mickevičius ir lietuvių literatūra“, kurios, deja, autorė nežino, kaip ir daugumos lietuvių istorikų darbų apie XIX a. Vilniaus kultūrinį gyvenimą. Sumuodami įvadinį pastabų mintis, pasakytume, jog M. Stolcman šiuo aspektu pratęsė lenkų istoriografijos tradiciją praturtindama ją gausia, labai įskalbanga medžiaga, kai kuriais klausimais iškeldama originalių minčių. Kitaip tariant, Vilniaus kultūros etnosocialinė struktūra — tai dar ne visa apimantis dalykas, o tik vienas iš problemos komponentų. Išsiaiškinę M. Stolcman požiūrį šiuo klausimu, pereikim prie kitų.

Dviejuose įžanginiuose skyreliuose apibūdinusi situaciją, susiklosčiusią Vilniuje nuslopinus 1830—1831 m. sukilimą, atskleidusi Vilniaus universiteto, Filomatų bei kitų draugijų tradicijų gajumą, A. Mickevičiaus ir jo bendraminčių kulto apraiškas, anticarinių nuotaikų raidą, autorė pereina prie svarbiausių Vilniaus kultūrinio gyvenimo sričių: mokslinės-intelektualinės veiklos, periodikos bei knygų leidybos, literatūros, pagaliau teatro, muzikos ir dailės plėtotės analizės. Mūsų istorikams gerai žinomi ankstesni jos darbai apie A. H. Kirkoro veiklą, Vilniaus universiteto tradicijas bei tarpukiliminio laikotarpio Vilniaus inteligentiją², tačiau paskutinė knyga nėra tik anksčiau parašytų tekstų kartojimas. Tiesa, šaltiniai, kurių pagrindu atsirado aptariamoji knyga — ne itin išaugę. M. Stolcman daugiausia remiasi sunkiai išsemiamais J. I. Kraševskio fondo dokumentais, plačiausiai panaudotais ankstesnėse studijose. Nenaujas ir Vilniaus kultūros institucinės sandaros rekonstravimas. Čia dar sykį pabrėžtinas autorės nuopelnas aprašant kultūros organizavimo sferą. Būtent gebėjimas išplėtoti jau anksčiau suformuluotą požiūrį į periodinių leidinių redakcijas, intelektualinius salonus bei įvairias visuomenines organizacijas (Vilniaus medicinos draugija, Vilniaus archeologijos komisija ir Senienų muziejus), kaip visos intelektualinio potencialo organizacines grandis, paskutiniame veikale leido M. Stolcman išvengti tiesioginio specialių kultūros istorijos disciplinų tyrimo rezultatų kompiliacijos. Tai ypač svarbu, nes knygos kompozicija nėra originali. Kaip tik kultūros (čia tiksliau būtų — dvasinės kultūros) atskirų sferų raidos analizė neretai įstumia į specialių literatūros, dailės, muzikos ar teatro istorijos darbų kartojimą, kultūros istorikui paliekant tik kompiliatoriaus funkcijas, o pačiai kultūrologijai atimant specifinį objektą bei jį atitinkančius tyrimo metodus. Kadangi M. Stolcman nesigilina į teorinius kultūros istorijos dalykus (nerasime tradicinių kultūros termino, atskirų definicijų apibrėžimų), nesistengia aptarti, kas sieja atskiras kultūros sritis į vieną visumą, į vientisą reiškinį, tai institucinio prado atskleidimas neleidžia knygos dalims išsiskaidyti į atskiras menkai tarp savęs susijusias skeveldras.

² Stolzman M. Czasopisma Wileńskie Adama Honorego Kirkora. W-wa; Kraków, 1973; Stolzman M. W kręgu uniwersyteckiej tradycji. Życie kulturalne w Wilnie po roku 1831 // Studia z dziejów uniwersytetu Wileńskiego. Kraków, 1979. S. 121—190; Stolzman M. O Wileńskiej inteligencji między-powstaniowej (1830—1863) // Inteligencja polska w XIX i XX wieku. W-wa, 1983. S. 9—65.

Pastarasis dalykas — sąmoningos intelektualinio gyvenimo organizavimo pastangos XIX a. vidurio Vilniuje — ryškėja antrame knygos skyriuje, kuriame aprašoma mokslo raida, universitetinių tradicijų gajumas, susidomėjimas istorine praeitimi, švietėjiška veikla. Nors autorė nekartoja anksčiau skelbtų gal net labiau konceptualių savo darbų turinio, tačiau svarbiausios mintys, pastebėjimai ir hipotezės yra tos pačios, tik labiau prisodrintos faktinės medžiagos, kuri neginčijamai rodo Lietuvos visuomenės pastangas išsaugoti universiteto dvasinį palikimą, puoselėti senas tradicijas ir net atkurti aukštąją mokyklą Vilniuje.

Remiantis panašiais faktologiniais principais, parašytas ir trečias knygos skyrius, apibendrinantis nemažus lenkų istoriografijos laimėjimus nagrinėjant spaudą buvusios LDK žemėse ir pačios autorės tyrinėtus A. H. Kirkoro veiklos pėdsakus. Statistine analize nustatomas kiekybinis knygų įvairiomis Lietuvos kalbomis santykis, tačiau, kaip ir apskritai visame darbe, nesigilinama į situaciją, kai daugelis (tarp jų ir ypač gerai autorei pažįstamas A. H. Kirkoras) XIX a. viduryje lenkiškai rašusių žmonių buvo lietuviškos savimonės nešėjai. Kai kurie akivaizdūs pavyzdžiai čia ir ankstesniuose skyriuose tarsi iškrinta iš viso pasakojimo kaip išimtytys, o vos priartėjus prie esmės, vėl nuo jos nutolstama. Štai T. Narbutas, kurio „lenkiškas patriotizmas pasireiškė auklėjant vaikus“, savo istorinėmis koncepcijomis „buvo tačiau tikras lietuvis, nors ir rašė lenkiškai ir lietuvių kalbos beveik nemokėjo, lietuviškas patriotizmas veikė ne tik jo koncepcijas, bet ir požiūrį į faktus, dokumentus“ (p. 45). Kitaip tariant, norom nenorom autorė atsiduria ties riba, kur baigiasi faktografija, horizontalus kultūros išorinių faktų sisteminimas ir prasideda savimonės, egzistencinės orientacijos reikalai. Juk be jų neįmanomas sintetinis praėjusio amžiaus kultūros istorijos paveikslas. Tačiau, deja, aptariamąjoje knygoje šie savimonės dalykai kiek plačiau nenušviesti. Gal dėl to, kad autorė remiasi neginčijama nuojauta, jog XIX a. vidurio ir pabaigos lenkų tautinė savimonė yra panašios sandaros, gal dėl metodologinių priežasčių, o gal sąmoningai atsisako spręsti jau seniai aktualų klausimą. Šiaip ar taip, neliko knygoje apeita svarbi charakteristika: Lietuvos kultūros organizacinė struktūra buvo gerokai archaiškesnė negu Lenkijos karalystės. Lietuvių inteligentija ne tik konfrontavo su viešpatujančiu visuomenės luomu, bet ir priklausė nuo aristokratų mecenato ir sudarė dvilypę, bet vientisą kultūrinę sistemą. Todėl iki XIX a. vidurio luominės savimonės tradicijos dar buvo labai stiprios, ir neleistinas istorijos modernizavimas būtų įžiūrėti to meto Lietuvos gyventojų lenkiškas — šiandienine prasme — savimonės formas, imant omenin tik tai, į ką jos pavirto per XIX a. pabaigą ir XX a. pirmąją pusę, ir ignoruojant tai, iš kur ir kokių etninių pagrindų tos tendencijos išaugo. Dar kitaip tariant, tai, kas „sulenkėjo“, atplėšiama nuo to, kas tai buvo iki „sulenkėjimo“. Šitaip užmiršamas svarbus šiuolaikinio etnologijos mokslo metodologinis principas, padedantis atitolti nuo tiesioginių politinių tendencijų ir įgalinantis matyti bei tirti praeities kultūros reiškinius.

Kiek kitoks, negu ankstesni, yra ketvirtas knygos skyrius, pavadintas jau be poetinės metaforos: „Literatūra Vilniuje ir Vilnius literatūroje“. Tai beveik pusę knygos apimantis skyrius, tačiau nuo kitų jis skiriasi ne tik dydžiu. Svarbiausia tai, jog autorė dėsto medžiagą personalijų principu. Pradžioje labai išraiškingai nušviečia ma A. Mickevičiaus kūrybos įtaka daugumai posukiliminio meto rašytojų. Toliau atskirai nagrinėjama J. I. Kraševskio, H. Rževuski, L. Kondratovičiaus-V. Sirokomlės, L. Štyrmerio, E. Zeligovskio-A. Sovos, I. Chodzkos literatūrinė veikla. M. Stolcman aptaria Lietuvoje populiariausių rašytojų pažiūrų genezę, atskleidžia vadinosios Peterburgo klikos („koterija“) organizacinę raidą, parodo vidinius šios konservatyvios meninės ir idėjinės krypties prieštaravimus. Gausi faktinė medžiaga, gebėjimas iš seniau skelbtų publikacijų išskaityti naujus Vilniaus kultūros aspektus — tai nemažas šio skyriaus privalumas, juolab kad lietuvių istoriografijoje (net literatūrologijoje) dar nemėginta kiek plačiau analizuoti lietuvišką visos lenkiškai parašytos praėjusio amžiaus beletristikos turinį. Tačiau vis dėlto nagrinėjamas knygos skyrius yra aprašomojo pobūdžio, pasigendama didesnio noro analizuoti, stinga ir platesnio kultūrinio konteksto. Kartais atrodo, jog Europos literatūros istorija turi panašių situacijų, kai viena kalba kuriama beletristika išreiškia skirtingas tautines orientacijas, arba keliomis kalbomis kuriama viena tautinė savimonė.

Paskutinis skyrius turėjo apimti teatro, muzikos ir dailės gyvenimą, bet kaip tik jis yra labiausiai nuskurdintas, be kiek naujesnės faktinės medžiagos. Gal išskyrus S. Moniuškos muzikinę veiklą, visi kiti klausimai liečiami tik fragmentiškai ir prabėgom. Iš dailės istorijos dalykų apskritai nagrinėjamas tik J. K. Vilčinskio „Vilniaus albumo“ leidimas, užmirštama, jog jis buvo sunkus, prieštaringas ir, kaip lietuvių meno istorikas V. Drėma yra pastebėjęs, kartais įgaunantis reakcinį (bent jau konservatyvų) pobūdį. „Vilniaus albumu“ apriboti 1831—1863 m. Lietuvos dailės istoriją reikštų tą patį, ką lenkiškai sukurtoje ano meto literatūroje matyti vien tik H. Rževuski, M. Grabovskio ir kitų Peterburgo klikos narių veikalus. Paskutinio skyriaus medžiaga kelia pagundą suprasti visą M. Stolcman knygą ne kaip sintetinį Vilniaus kultūros istorijos veikalą, o kaip tos istorijos bruožus, kaip Vilniaus kultūros istorijos apybraižas.

Pakartotinai keldami knygos privalumus, patrauklų dėstymo būdą, įtaigiai rezgamą istorinės raidos intrigą, vis dėlto baigdami norėtume pridurti, jog, supaprastinant aptariamo meto Lietuvos kultūros istorijos reiškinius, neišvengiamai klimpstama į vienokios ar kitokios politinės tendencijos klampynę. Kitaip tariant, šiuolaikinėje nacionalinės lietuvių kultūros raidos stadijoje šis supaprastinimas jau savaime yra lenkų politinių nuotaikų, klestėjusių prieš gerą pusšimtį metų, perkėlimas į mūsų laikus.

Nors autorė lituanistinei veiklai paskyrė keletą poskyrių, tačiau kai kurios aplinkybės verčia laikyti juos tik mandagiais žestais. Visų pirma, ano meto lietuvių kultūra, M. Stolcman akimis žiū-

rint,— tai vien valstiečių kultūra, be folkloro žavesio, neturinti nieko, ką būtų galima pavadinti „aukštąja, profesionalia“ kultūra. L. Jucevičius, L. Ivinskis, M. Akelaitis — švietėjai, didaktinių raštų autoriai. Betgi paskutinis sukūrė ir kitokių darbų. Dar didesnį nusišėbėjimą kelia tai, jog nė sykio knygoje nepaminėtas S. Daukantas, formavęs visą lietuvių atgimimo ideologiją, „neistorinio luomo“ lietuvių valstiečius pavertęs istorinės nacijos dalimi. Kas lėmė tokią knygos autorės poziciją — dabar galima tik spėlioti.

Trumpoje recenzijoje nesiėmėme minėti smulkių klaidų, prieštarų teiginių, negalėjusių pakeisti bendros knygos koncepcijos. Orientavomės į skailytoją, kuris susipažinęs su XIX a. lietuvių kultūros problematika ir yra vartęs M. Štolcman veikalus.

Egidijus Aleksandravičius

Kultura wsi Puńskie = Punsco kaimo kultūra. Warszawa, 1987. 132 s.: iliustr. 2300 egz.

Seinų krašto ir ypač Punsco apylinkių lietuviams būdingas intensyvus ūkininkavimas ir gyva kultūrinė veikla. Tai ir paskatino Varšuvos žemės ūkio akademijos Sociologijos ir žemdirbystės konsultacijų katedrą susidomėti jais. 1986 m. birželio 29—liepos 13 d. ši katedra kartu su Liublino M. Kiuri-Sklodovskos universitetu organizavo mokslinę ekspediciją. Recenzuojamo leidinio įvade jo redaktorius Z. J. Pšichodzenis rašo, kad „svarbiausias ekspedicijos tikslas buvo apibūdinti Punsco kaimų gyventojų, priklausančių lietuvių etninei grupei, kultūrinio aktyvumo šaltinius ir mechanizmus“ (p. 5). Ekspedicijai aktyviai talkino Punsco valsčiaus viršaitis R. Vitkauskas, palankiai priėmė punskiečiai. Dalis medžiagos surinkta vėliau, R. Vitkausko iniciatyva Punske buvo surengta ataskaitinė konferencija; jos medžiaga ir skelbiama šiame leidinyje.

Rinkinys pradedamas A. Baranausko „Anykščių šilelio“ ištraukos lenkišku vertimu. Du pirmieji straipsniai yra istoriniai, kituose aptariamas šiandieninis punskiečių gyvenimas.

A. Bitner-Vrublevska ir G. Ivanovska straipsnyje „Punsco krašto naujakurystės bruožai senaisiais ir viduriniaisiais amžiais Suvalkijos ežeryno fone“¹ (p. 8—25) nurodo, kad pirmieji gyventojai (pradžioje kaip klajokliai) čia pasirodė vėlyvajame paleolite. Jų palikimas — laikinos stovyklavietės. Apie I tūkstantmetį pr. m. e. atkeliauja baltų gentys. XIII a. kryžiuočiams nugalėjus jotvingius, iš baltų kultūros palikimo liko atviro tipo gyvenviečių ir pilių; įdomiausia jų — Eglinės piliakalnis. Autorių nuomone, naujas apgyvendinimas prasidėjo XVI—XVII a.; tai liudija daugybė viduramžių ir naujųjų laikų žiastos keramikos šukių.

B. Makausko apžvalgos objektą nusako pavadinimas „Punsco krašto kolonizavimo bruožai (XV—XX a. pradžia)“ (p. 26—31).

¹ Leidinio gale yra santraukos lenkų ir lietuvių kalbomis, tad straipsnių pavadinimai nurodomi pagal lietuviškas santraukas.

Pradžioje paminima, jog XIII—XV a. šaltiniuose šis kampas vadin-
tas sūduvių, jotvingių kraštu, Dainava. Palaikoma nuomonė, kad
ir, iškėlus dalį jotvingių į Sambiją, kitiems pasitraukus už Nemuno,
vis tiek jų liko senosiose vietose. Likusieji įsiliejo į naujų ateivių
bangas, plaukusias čia iš visų pusių. Kolonizuojant buvo siunčiama
valstiečių iš įvairiausių Lietuvos vietų, pasitaikydavo ir atbėgėlių.
Pasekama Punios kaimo, vėliau virtusio Punsko miesteliu, kilmė ir
raida nuo XVI a. iki XX a. pradžios, Seivų dvaro istorija nuo
XVI a. iki XIX a. antrosios pusės. Pabaigoje keliami mintis iširti
Punsko žydus, iki Antrojo pasaulinio karo sudariusius pusę miestelio
gyventojų.

V. P r o n t č a k o straipsnyje „Punskijos kaimo gyventojų kultū-
rinė veikla žodinėje ir dokumentinėje persakoje“ (p. 32—40) lietuvių
kultūrinio gyvenimo istorija suskirstyta į du laikotarpius: 1) XIX—
XX a. sandūra ir tarpukario metai, 2) liaudies Lenkijos laikotarpis.
Iš pirmojo laikotarpio pateikiama duomenų apie lietuvių kultūrinio
gyvenimo sąlygas XIX a. antrojoje pusėje, 1906—1915 m. spaudos
leidimą, punskiečių kultūrinės veiklos vargus tarpukaryje ir Antrojo
pasaulinio karo metais. Iš antrojo laikotarpio duodama įdomių faktų
apie punskiečių padėtį po karo, duomenų apie dabartinius meno
saviveiklos kolektyvus. Ir gale — šešių asmenų pasisakymai apie da-
bartinį žmonių dvasinį pasaulį. Juos galima reziumuoti taip: seniau
daina, tautodailė buvo kasdienės buities palydovė, dabar tuos daly-
kus atstoja televizorius, o meno saviveiklos kolektyvai pasidarė lyg
institucijos.

K. K o r a b a s straipsnyje „Punsko krašto šeimos apeigos — jų
tolyda ir keismė“ (p. 41—53) apibendrina 63 įvairaus kultūrinio ir
visuomeninio aktyvumo asmenų pateiktą informaciją, „kaip tirtieji
žmonės žiūri į savo papročius ir vertina juos besikeičiančio dabar-
tinio gyvenimo fone“. Pasirinkta nagrinėti svarbiausius žmogaus
gyvenimo momentus — gimimą, vedybas ir mirtį. Išvadas atspindi
santraukos dalis: „Atskleisti tyrimai rodo, kad Punsko krašto lie-
tuviai jaučia visose gyvenimo srityse, taigi ir papročiuose, tolydžiai
vykstančią gyvenimo keismę. Tačiau čia viskas keičiasi evoliucijos
keliu. Lietuviai anaipol neatmeta tradicijų. Priešingai, jų požiūris
į jas yra gyvas ir kūrybingas. Ir ypač verta pabrėžti, kad jie iš savo
tradicijų moka sentis reikšmingiausių vertybių“ (p. 126—127).

K. K r y g e r i s, K. R a t u š, E. S v i d e r s k a, B. T r a n č i k
straipsnyje „Punskijos namų kulinariniai įpročiai“ (p. 56—61) ap-
tariami tokie klausimai: dažniausiai vartojami maisto produktai,
švenčių valgiai, produktų paruošimas ilgesniam laikui. Pastebėta,
kad šiuo metu vartojama nemaža pirktinių produktų. Išvardijami
8 Kūčių patiekalai, paminimi vestuvių, krikštynų, laidotuvių valgiai.
Gerai, kad išskirta seniau ir dabar gaminami valgiai. Kaip priedas
pridedama 12-os valgių gaminimo būdų aprašymai. Aprašyti pačių
patiekusiųjų laikomi būdingais, tarp jų pateko ir šakotis. Tiek teks-
te, tiek smulkiau aprašytų valgių sąrašė reikėjo nurodyti daugiau
lietuviškų pavadinimų. Juk jie gali praversti ir bendresniems klau-
simams, šiuo atveju — etnokultūriniais ryšiams nušviesti.

Straipsnyje „Juožas Vaina iš Punsco ir jo etnografiniai rinkiniai“ (p. 62—72) V. Prontčas ir Z. J. Pšichodzenis rašo apie šį mokytoją ir kraštotyrininką (dabar pensininką), kaip vieną žymiausių Lenkijos lietuvių kultūros veikėjų. Tai išsamiausia iki šiol paskelbta jo biografija ir rinkinių apibūdinimas. Pabaigoje duodamos bent 9 punktų rekomendacijos dėl šių rinkinių su tvarkymo ir tolesnio likimo.

A. Uzdila straipsniu „Dainų ir šokių bei dailiojo žodžio ansamblių veikla“ (p. 73—85) nurodo, kad Seinų krašto lietuvių meno saviveiklos tikslas yra ugdyti ir tobulinti gimtąją kalbą, puoselėti ir gausinti kultūros paveldą. Meno saviveiklos ansambliai skirstomi į nuolatinius ir proginius. Iš pirmųjų, veikiančių Punsco lietuvių kultūros namuose, pasižymi „Jotva“, „Dzūkija“, „Klumpė“, „Subatvakariai“, „Punia“. Plačiau aptariami kai kurie apeiginiai renginiai, skirti Moters dienai, Motinos dienai, Vėlinėms, vestuvėms, šokių šventei.

Anksčiau minėtam artimas yra J. Gajdos etnosociologinis straipsnis „Kultūra — Punsco valsčiaus etninę lietuvių kultūrą integruojantis veiksnys“ (p. 86—97). Pradžioje teigiama, kad „ypatingas vaidmuo įtvirtinant tautinę tapatybę tenka kultūrai“. Sis teiginys paremtas 90 šeimų apklausos duomenimis, meno saviveiklos repertuaro aptarimu. Santrumpos išvadose teigiama: „Visų meno saviveiklos ansamblių repertuarui būdinga tauri tendencija puoselėti savo tautines tradicijas“ (p. 130).

M. Galajus straipsnyje „Punskijos kaimų lokalinė bendruomenė — jos sociologinės problemos“ (p. 98—109), remdamasis 9 kaimuose užpildytų 120 anketų duomenimis, prieina išvadą, kad čia turima reikalo su išsilaikiusia gana gryna lokale bendruomene, pagrįsta trimis elementais: etniniu, ekonominiu ir visuomeniniu-kultūrininiu. Tai glaudi lokalinė bendruomenė, gausiomis visuomeninėmis talkomis dirbanti visų jos narių labui. Punsco gyventojams būdingas moksliniu požiūriu įdomus tradicinės-lokalinės bendruomenės elementų ir dabartinių institucionizuotų formų junginys.

Artimas M. Galajaus straipsniui yra R. Vitkausko straipsnis „Visuomenės talkos ir visuomenės infrastruktūros raidos perspektyva Punsco valsčiuje“ (p. 110—119). Apibūdinus valsčių, rašoma apie jo bruožą — labai aktyviai rengiamas visuomenines talkas. Chronologine seka pateikiamos jų talkų grupės: švietimo ir kultūros, sveikatos apsaugos, paslaugų ir prekybos, apsirūpinimo komunikacijų tinklu. Pateikiama 1986—1990 ir vėlesnių metų visuomeninių iniciatyvų programa. Punskiečių ekonominė sėkmė glaudžiai susijusi su kultūrinio gyvenimo klestėjimu, juk kas septintas gyventojas dalyvauja meno saviveikloje.

Siame leidinyje daug dėmesio skiriama meno saviveiklai; būtų buvę gerai etnosociologiniu aspektu panagrinėti, kaip eiliniai gyventojai naudojami tiek vietos meno saviveiklos kolektyvų, tiek Lenkijos ir Lietuvos masinės informacijos priemonių teikiamomis kultūrinėmis programomis. Tokiu pat atžvilgiu tyrinėtinas ir religinis gyvenimas. Juk dėta pastangų dėl lietuviškų pamaldų Punsco ir

Seinų bažnyčiose, kartu tai yra siekimas išlaikyti etninę tapatybę. Etnodemografiniams klausimams nušviesti įdomios medžiagos duotų Punsko apylinkės gimimo, santuokos ir mirimo metrikų knygų nagrinėjimas.

Susipažinę su „Acta Baltico-Slavica“ 18-ame tome (1987 m.) lietuvių ir lenkų kalbomis paskelbta 1981 m. Punske įvykusios pirmosios Lietuvių visuomeninės kultūros draugijos lituanistinės mokslinės sesijos medžiaga (p. 119—428), Seinuose leidžiama „Aušra“, matysime, kad šis kraštas mokslo pasaulyje nėra nežinoma žemė.

Vacys Milius

Milda Danys. DP Lithuanian Immigration to Canada After the Second World War. Toronto: Multicultural History Society of Ontario, 1986. 365 p., 8 įkl. lap.

Lietuvių išeivijos istorijos tyrinėtojai taip retai nudžiugina naujais darbais, jog kiekvienas, kad ir mažas darbelis, kelia pagrįstą susidomėjimą. Tad šiuo atveju pirmoji M. Danytės (Danys) knyga yra ir pirmoji plati tokio pobūdžio studija apie paskutinę lietuvių emigracijos bangą, t. y. 1944—1950 m. vadinamųjų „perkeltųjų asmenų“ (angl.—displaced persons — DP, lietuvių dar vadintų „dipukais“), emigraciją, kuri labai skyrėsi nuo dviejų ankstesnių lietuvių išeivijos srautų. „Antrojo pasaulinio karo metais Lietuvą paliko stalinizmo destruktivą išgąsdinti žmonės, ypač valdininkai, buvusių politinių partijų veikėjai ir nariai, taip pat inteligentai, kultūros darbuotojai, prievarta darbams į Vokietiją išgabenti asmenys, dalis išvartų atsitraukiančių hitlerininkų dalinių¹,— iš viso apie 60 000 žmonių. Maždaug 7700 jų iš DP stovyklų Vakarų Vokietijoje išvyko gyventi į Kanadą². Tarp išvykusių buvo ir kolaborantų, nacistų režimui talkininkavusių asmenų.

Į tą emigracijos bangą iki šiol žiūrėta daugiau iš konstatuojamosios³ pusės; buvo pabrėžiamas JAV lietuvių dešiniųjų organizacijų vaidmuo organizuojant lietuvių emigrantų perkėlimą iš Vakarų Vokietijos DP stovyklų į JAV. Tai ypač kėlė S. Michelsonas⁴, L. Šimutis⁵ ir A. Kučas⁶ JAV išleistose knygoose, kuriose parodė ALT'o, BALF'o ir kitų organizacijų nuopelnus šelpiant, organizuojant ir perkeltiant į Vakarų šalį DP stovyklų gyventojus.

¹ Ideologinės srovės lietuvių išeivijoje: Socialinės, politinės ir filosofinės koncepcijos po Antrojo pasaulinio karo / Red. kolegija: A. Gaidys, A. Katalynas, P. Katinaitė, V. Kazakevičius (ats. red.), B. Kuzmickas. V., 1978. P. 53—54.

² Eidintas A. Lietuvių emigracija // Mokslas ir gyvenimas. 1987. Nr. 11. P. 27.

³ V. A-a [Alseika V.] DP // Lietuvių enciklopedija. Boston, 1955. T. 5. P. 147—158.

⁴ Michelsonas S. Lietuvių išeivija Amerikoje (1868—1961). S. Boston, 1961. P. 239—253.

⁵ Šimutis L. Amerikos lietuvių taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje 1940—1970. Chicago, 1971. P. 105—122.

⁶ Amerikos lietuvių istorija / Red. A. Kučas. S. Boston, 1971. P. 566—575.

M. Danytė įvadinėje knygos dalyje, tiesą pasakius, liko ištikima šiai tradicijai, tačiau imasi savarankiškos studijos sociologinių tyrinėjimų apie atvykusius lietuvių emigrantus į Kanadą. Knygos viršelyje pažymėta, jog M. Danys, beje, pati gimusi Monrealyje iš Augsburguro DP stovyklos atvykusioje šeimoje, aktyviai reikšėsi dešiniuosiose organizacijose (pvz., Amnestijos Internacionale, Pabaltijo žmogaus teisių judėjime). Tačiau šiuo atveju svarbiau kitkas.

Autorė aprašo smulkiau kol kas neaptartą procesą — DP kelią iš Vakarų Vokietijos stovyklų į Kanadą, atvykėlių įsikūrimo sunkumus, naujo gyvenimo, kurį čia teko pradėti tūkstančiams pabėgėlių, problematiką. Knygoje, remiantis dokumentais, aptariama Kanados imigracijos politika, plačiai panaudojami Imigracijos ir darbo departamento dokumentai, atskleidžiama Kanados vyriausybės pozicija DP atžvilgiu, kontraktų sistema, pagal kurią Kanada ir įsileido tūkstančius naujų imigrantų. Parodoma tai, kaip puiki proga jai pasirinkti tik jaunos, sveikus ir stiprius žmones — pigią darbo jėgą ir mesti į fiziškai sunkiausius darbus (miškų kirtimą, kelių tiesimą, kasyklas), kurių nenorėjo dirbti vietos gyventojai ar kurie buvo itin nepopuliarūs.

M. Danytė atskleidė įdomų procesą, kaip gana išsilavinę lietuvių imigrantai nebepratęsinėjo besibaigiančių kontraktų — vyko į Kanados miestus, mokėsi kalbų ir gana greitai prisitaikė ne tik prie kalbinės, bet ir Kanados gamtos (panašios į Lietuvos) aplinkos.

Autorė knygoje akivaizdžiai laikosi dabar populiarios JAV imigracijos sociologinių studijų metodikos — kaip svarbiausią šaltinį naudoja maždaug 200 jos pačios apklaustų imigrantų atsiminimus apie įsikūrimą ir gyvenimą Kanadoje. Tai iš dalies lėmė negausūs rašytiniai šaltiniai (Kanadoje tuo metu buvo leidžiama 2—3 lietuvių laikraščiai), pastebime ir JAV tyrinėtojos M. Seler⁷ ar kitų sociologų įtaką. Šiuo atveju metodas visiškai tiko, ypač iliustruojant imigrantų adaptacijos, materialinių gyvenimo sąlygų, profesinio augimo, iš dalies ir asimiliacijos problemas. Labai įdomus skyrelis „Senieji lietuviai“ (p. 224—228). Iš DP stovyklų atvykusius asmenis senieji lietuvių imigrantai apskritai sutiko svetingai, tačiau išryškėjo akivaizdūs politiniai skirtumai — senieji imigrantai buvo daugusia kairiųjų pažiūrų. Simpatizavo TSRS, reikė pagarbą dideliam jos indėliui į pergalę prieš fašistinę Vokietiją, netikėjo DP imigrantų antitarybiniais stereotipais, jų pažiūras dažnai vadindavo fašistinėmis. Ideologiniai amžiaus, kultūros vertybių suvokimo ir politinių idealų skirtumai, matyt, paskatino steigti atskirus klubus, organizacijas, parapijas. Žinoma, tai nauji lietuvių išėmijos istorijos faktai, tačiau kitų etninių grupių istorijoje panašių analogijų yra ir daugiau, net ir iš gerokai ankstyvesnio imigracijos laikotarpio⁸.

⁷ Seler M. To Seek America: A History of Ethnic Life in the United States. Englewood, NJ, 1977.

⁸ Atvykę iš Vokietijos žydai, JAV įvedus žydų tautybę į JAV imigracijos statistiką, patys tikinę, jog, išskyrus religiją, žydai kitkuo nesiskiria nuo kitų amerikiečių, buvo nepatenkinti Rytų Europos žydų išvaizda ir papročiais, pasisakė net prieš tai, jog Rusijos, Lietuvos ir Rumunijos žydai būtų suplakti į vie-

Po 30 m. gyvenimo Kanadoje, nurodo autorė, imigrantai neasimiliavosi, kaip imigrantų iki 1915 ir 1919—1940 m. kartos. DP atvyko į šalį su tvirta nacionaline savimone. Tačiau trys dešimtmečiai juos gerokai „perdirbo“: daugelis DP Kanadoje jau gyvena ilgiau, negu prieš tai gyveno Lietuvoje, priprato prie vietos sąlygų ir asimiliavosi tik iš dalies — ekonominėje, psichologinėje ir kultūrinėje srityse. Tai daryti vertė ir gyvenimo sąlygos, vietinis nacionalizmas (tiesa, laikui bėgant, požiūris į imigrantus Kanadoje, vykstant anglų ir prancūzų etninei kovai, gerokai pasikeitė kitų etninių grupių naudai). Dauguma iš 200 autorės apklaustųjų vadina save Kanados lietuviais, bet ne kanadiečiais.

M. Danytė pastebi, jog daugelis lietuvių vyko į Kanadą, tikėdamiesi netrukus persikelti į JAV, kur buvo daugiau gausesnių lietuvių kolonijų, giminių. Tačiau, pagyvenus Kanadoje, nemažai jų daliai JAV gyvenimas pasirodė nepriimtinas, nes Kanados ritmas ir sąlygos gerokai artimesnės Europos sąlygoms (p. 312—314).

Kita karta (DP vaikai) jau patiria tiesioginę asimiliaciją. Mažose kolonijose (pvz., Vinipege) beveik visos lietuvių santuokos yra mišrios, didesnėse mišrias šeimas kuria apie 50% Kanados lietuvių jaunimo (p. 319). Kaip ir JAV, vis labiau įsigali anglų kalba, išsvių visuomenės veikėjai pesimistiškai žiūri į etninės savimonės išlaikymą, jiems belieka guostis, kad kalbos praradimas dar nėra visiškos asimiliacijos įrodymas — lieka vidinis nusistatymas, papročiai, tradicijos.

Medžiaga dėstoma chronologiškai: pirmame skyriuje apžvelgta Lietuvos padėtis Antrojo pasaulinio karo metais, dalies lietuvių atsidūrimas Vokietijoje 1944—1945 m., DP stovyklų įsteigimas. Antrame skyriuje aptariama Kanados imigracinė politika ir kontraktų sudarymas darbui miškuose, kasyklose, aptarnavimo sferoje ir žemės ūkio darbuose. Trečiame skyriuje daugiau vietos skiriama įsigyvenimui, specialistų (profesionalų), menininkų, bažnyčios reikalams. Chronologinis dėstymas šiuo atveju visiškai tiko.

Kaip ir kiekvienas mokslinis darbas, aptariama studija turi nemaža pliusų ir minusų. Prie pastarųjų reikėtų priskirti tai, jog autorė stokoja statistikos. Žinoma, surinkti ją apie etninę grupę, socialinę struktūrą (ypač apie DP 1950—1960 m.) nelengva, tačiau ir tie pabiri duomenys galėjo būti aptarti atskirame skyrelyje ir kritiškai įvertinti. Pasigendama ir konkretesnių duomenų apie atvykstančius DP — kas jie buvo Lietuvoje? Jeigu tokios informacijos Kanados imigracijos tarnybos ir nekaupė, autorei derėjo pažymėti nurodant knygos šaltinius ir, beje, smulkiau aptarti, kokiais principais ji parinko į anketos klausimus atsakiusius žmones.

Nepaisant pažymėtų trūkumų, M. Danytės knyga, kaip pirmoji tokia studija apie pokarinį lietuvių imigracijos srautą, užima svarbią vietą Šiaurės Amerikos lietuvių išeivijos istorijos tyrinėjimuose. Ja autorė parodė pavyzdį JAV lietuvių kilmės jaunimui, jog ir

na imigracijos grafą kartu su jais: Ф о р н б е р г К. Еврейская эмиграция: опыт статистического исследования. Киев, 1908. С. 12—13.

lietuviška imigracijos istorijos mozaikos detalė yra ne tik būtina visam etniam JAV ar Kanados gyvenimo margumynui nušviesti, bet ir galima. Tereikia gerų norų, juodo darbo ir tam tikrų pastangų išplėsti žinojimą apie gerokai didesnę lietuvių išeivių būrį stambiausioje jų koncentracijos šalyje — JAV.

Alfonsas Eidintas